

AB ve Türkiye Mevzuatında Çocuk İşgücünün İş Sağlığı ve Güvenliği

Naciye Yıldız, Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü,
e-posta: naciyeildiz@dicle.edu.tr

Özet

Günümüzde farklı ekonomik sektörlerde çocuklar çalıştırılmaya devam etmektedir. Çocuklar yoksulluk ve diğer nedenlerle çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Ucuz, örgütsüz, savunmasız, itaatkar olması çocuk emeğine olan talebi artırmaktadır. Çocukların çalışması bedensel ve ruhsal gelişimlerini olumsuz etkilemektedir. Çocuk çalışanlar eğitimsiz, donanımsız ve deneyimsiz olduğu için yetişkin çalışanlarla karşılaştırıldığında daha fazla iş kazası geçirmektedir. Yetişkin çalışanlar için tehlikeli olmayan işler çocuk çalışanları için riskli olabilmektedir. Bu bağlamda iş sağlığı ve güvenliği alanında çocuk çalışanlar özel bir grubu oluşturmaktadır. Bu nedenle çocuk çalışanlar için ayrı yasa ve programlar gerekmektedir. Bu makale AB ve Türkiye'nin çalışan çocuklara ilişkin iş sağlığı ve güvenliği mevzuatlarını karşılaştırmalı bir biçimde incelemektedir.

Anahtar Sözcükler: Çocuk işgücü, çalışan çocuklar, iş sağlığı ve güvenliği, Avrupa Birliği, Türkiye.

Occupational Health and Safety of Child Labor in EU and Turkish Legislation

Abstract

Children are employed in different industries nowadays. Children are obliged to work due to poverty and other various reasons. There is an increasing demand of child labour because children are underpaid, unorganized, defenceless and obedient. Employing children has adverse impact on physical and psychological development of them. Compared with adults, child workers face increased numbers of work-related accidents due to being uneducated, unequipped and inexperienced. Child workers face with risky jobs while they are not as risky for adults. In this sense child workers constitute a special group in the field of occupational health and safety. Thus, there have to be special/different regulations and programmes for them. This article investigates the occupational health and safety of child workers by making comparison between regulations of Turkey and European Union.

Keywords: Child labour, child workers, occupational health and safety, Turkey, European Union.

Giriş

Türkiye ve dünyanın diğer ülkelerinde önemli ekonomik ve toplumsal değişimler yaşanmaktadır. Yetmişli yıllardan itibaren içinde bulunulan ekonomik değişim ve kriz istihdam yaratmayan bir büyüme ile yayılmaya devam etmektedir. Bunun sonucu olarak bir taraftan işsizlik artarken, diğer yandan emek ücretleri düşmekte ve yoksullaşma yoğunlaşıp yaygınlaşmaktadır. Yoksullaşma ve ucuz emek ise beraberinde çocuk işgücünün ekonomik dolaşım sürecine daha fazla katılmasını getirmektedir. Böylece üretim ilişkilerinin sanayileşmenin erken dönemlerine yakınlaşmasıyla birlikte emek tarafında da aynı döneme benzer değişimler gerçekleşmektedir. Ucuz, örgütsüz, esnek, “itaatkar” emek önem kazanmakta, kadın ve çocuk emeğinin kullanımı daha çekici hale gelmekte, bu emeğe olan talep artmaktadır.

Kuşkusuz izlenen yeni liberal ekonomik politikalar beraberinde kendisine uygun eğitim politikalarının uygulanmasını zorunlu kılmaktadır. Hem eğitim sektörünün kendisinin piyasa mekanizmasının bir unsuru haline gelmesi, hem de eğitim süreçleri içerisinde yer alan insan ögesinin bu işleyişin ihtiyaçlarına cevap verecek biçimde eğitilmesi ekonomi-istihdam politikalarıyla eğitim politikalarının iç içe geçerek güdümlü bir biçim almasını zorlamaktadır. Bu bağlamda ülkemizde uygulanmaya başlanan aşamalı zorunlu 12 yıllık eğitim ile mesleki ve teknik eğitim uygulamaları çocuk işgücünün piyasa mekanizması içine çekilmesine olumsuz yönde etkide bulunabilmektedir.

Diğer taraftan sosyal ve kültürel normların eğitim ve ekonomik alanda oluşan değişimlerle karşılıklı etkileşimi sonucu bazı çocuk gruplarının daha dezavantajlı duruma geldikleri gözlenmektedir. Genel olarak ekonomik ve toplumsal cinsiyet farklılığına dayanan ayrımcılıklarla karşı karşıya kalan çocukların daha fazla çalışma yaşamı içinde yer aldığı görülmektedir. Ayrıca ülke gündeminin yoğunluğundan kendisine yer bulamayan göçmen Suriyeli çocuklar da iş yaşamının ağır yükü altına girmektedirler. Kısaca yoksulluk, sosyal devletin dönüşümü, zorunlu göç, eğitim sistemindeki değişimler, sosyal ve kültürel normlar v.b. nedenlerle hem çalışan çocukların sayısı artmakta, hem de çalıştırıldıkları koşullar kötüleşmektedir. Bu sayısal artış ve çalışma koşullarının kötüleşmesi beraberinde çalışmak zorunda kalan çocukların iş sağlığı ve güvenliğini sorgulamayı ve tartışmayı kaçınılmaz hale getirmektedir.

Bu makale yukarıda çizilen karşılıklı ilişkisellik ve çok boyutluluk çerçevesi içinde çocukların çalıştırılmasını, çocuk işçilerin iş sağlığı ve güvenliği sorununu eleştirel bir yaklaşımla ele almayı amaçlamaktadır. Çalışma esas olarak çalışan çocuklarla ilgili ulusal mevzuat ile Avrupa Birliği mevzuatını karşılaştırmayı

hedeflemektedir. Bu kıyaslama için önce çocuk ve çalışma kavramlarını, çocuk emeğinin kullanımının değişik nedenlerini, çocuk işçilerin iş sağlığı ve güvenliği alanında yaşadıkları sorunları içeren tarihsel ve toplumsal eksenlere dayanan kuramsal çerçeve çizilmekte, daha sonra çocuk işçilerle ilgili uluslararası, AB ve ulusal mevzuat ele alınarak bir kıyaslama yapılmaktadır. Makalenin savlarını destekleyen olgular ise resmi ve sivil toplum kuruluşlarının çocuk çalışanlarla ilgili verileri ile basında yer alan iş kazaları ilgili haberlere dayanmaktadır.

Çocuk ve Çalışma: Ekonomik ve Toplumsal Bağlamlar

Çocukluk kavramı esas olarak tarihsel ve toplumsal bağlamlara sahip sosyal bir kuruma işaret etmektedir. Bu kuramsal çerçevede tarihsel ve toplumsal koşullara bağlı olarak çocuklara yönelik ve onlardan beklenen davranış biçimleri belirlenmektedir. Böyle bir toplumsal ve tarihsel bakış açısıyla yaklaşıldığında biyolojik yaş aralıklarına dayanarak toplumsal ve kültürel bağlamlardan soyutlanmış, kırsal ve kentsel alanlar arasındaki coğrafi dağılımı, cinsiyet farklılıklarını dikkate almayan “çocuk” ve “çocuk işçi” tanımlarının sorgulanmaya muhtaç olduğu ileri sürülebilir (Kuschnerreit, 2001: 288). Bu nedenle çocuk çalışanlar, çocuk emeği, çocuk işgücü gibi ekonomik boyutlara sahip kavramların toplumsal ve kültürel bağlamlar içine yerleştirilmiş bir çocukluk tanımıyla ilişkisellik içinde tartışılması daha kapsayıcı ve açıklayıcı olacaktır.

Çocuk çalışanlarla ilgili bir tartışmanın kapsamı gereken temel kavramlardan bir diğeri “iş” kavramıdır. Kuşkusuz ulaştığımız uygarlık düzeyinde “çocuk” ve “iş” kavramlarının yan yana gelememesi gerektiği ileri sürülebilir. Ancak çalışmak zorunda kalan çocuklar bir toplumsal gerçeklik olarak var oldukça “iş” kavramı da yetişkin ve çocuk çalışanlar bakımından farklılıklara duyarlı olmak zorundadır. Kuschnerreit’a (2001: 288) göre çalışan çocuklar bağlamında iş, boş zaman ve eğitime ayrılmamış zaman dilimi olarak kavranmalıdır. Diğer bir ifadeyle çocukların okul ve dinlenme, oyun gibi boş zamanları korunma altında olmalıdır. Oysa çalışan çocuklar veya çocuk işçiliği için yapılan tanımlamalarda iş sıklıkla dar anlamda ele alınarak iş kavramı içinde ekonomik olarak faal olmak, düzenli, ücretli ve pazar için yapılan üretim faaliyetleri anlaşılmaktadır. Çalışan çocuklar bağlamında işi dar anlamda tanımlama ücretli iş ve pazar ilişkileri içinde yer almayan çalışan çocukları dışarıda bırakmaktadır. Bu durumda çocukların oyun, fiziksel ve sosyal gelişimleriyle ilgili diğer faaliyetler için sahip olmaları gereken zamanlar bir zorunluluk değil, vazgeçilebilir, “olmasa da olur” zaman dilimleri olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle çocuk çalışan veya çocuk işçi kavramı esas olarak boş zaman ve eğitime ayrılmayan zaman aralıklarını belirli yaş gruplarıyla ilişkisellik içinde tanımlamaya elverişli olmalıdır. Böyle bir

kavramsallaştırma sadece ücretli, pazar ilişkileri içinde yer alan çocukları değil, kırsal alanda, tarım kesiminde, ev işlerinde, okulla birlikte yürütülen formel olmayan işlerde çalışan çocukları da görebilecektir.

Çocuk kavramı ile çalışma yaşamı arasındaki ilişkisellik üzerinde duran çalışmalarda sıklıkla “çocuk işgücü” (*child-labour*) ve “çocuk çalışması” (*child-work*) kavramları arasındaki ayırmadan hareket edilmektedir. Çocuktan ücret karşılığı işgücüne sahip bir iş sözleşmesi öznesi olarak söz etmek bir yana, çocuk işgücü kavramı ücretli işgücü ile ilişkisellik içinde kavrandığı için bu ilişki içinde yer almayan çocukları dışarıda bırakmaktadır. Bu durumda emeği ücret karşılığı harcanmayan çocukların çalışması veya herhangi bir işi yerine getirmesi söz konusu olduğunda daha kapsayıcı bir kavrama ihtiyaç bulunmaktadır. Bu çerçevede ücretli emek çalışma formu dışında kalan çocuk çalışanları içeren daha geniş bir kavram olarak “çocuk çalışması” önerilmekte ve kullanılmaktadır. Bu çerçevede “çocuk işgücü, çocuğun eğitimini engelleyen, çocuğun fiziksel, duygusal, zihinsel, ahlaksal ve sosyal gelişimini olumsuz yönde etkileyen işlerde çalışan çocuklar olarak” tanımlanırken, “çocuk çalışması” ise, “çocuğun eğitimini engellemeyen, çocuğun fiziksel, zihinsel, duygusal, ahlaksal ve sosyal gelişimini olumsuz yönde etkilemeyen işlerde” çalışması olarak açıklanmaktadır (Günöz, 2007: 5). Böyle bir kavram seti kullanılmakla birlikte örneğin “kadın işçi”, “erkek işçi” gibi tekil çalışanları tanımlamada kullanılan tamlamalar çocuk işgücüne işaret eden “çocuk işçi” kavramı söz konusu olduğunda tercih edilmemektedir. Bu bağlamda ekonomi bilimine uygun bir kavram olan “çocuk işgücü” kavramının daha teknik, kabul edilebilir bir nitelik gösterdiği, “çocuk işçi” kavramının ise en azından gelişmiş toplumlarda daha “sert”, kabul edilemez bir özelliğe işaret ettiği açıktır. Bu bağlamda çocuktan işçi olmayacağı ve çocukların işçi olduğu bir toplum tipinin reddiyle böyle bir kavramın kullanılmasından kaçınıldığı ileri sürülebilir. Oysa günümüz yeni liberal toplumlarında formel ve enformel çalışan çocukların büyük kısmının sözcüğün gerçek anlamında yetişkin işçilere benzer koşullarda çalıştırıldığı resmi ve resmi olmayan raporlarda ortaya konmaktadır.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) çocuk işçilerin sayısının azaltılması amacıyla hazırladığı bir raporda (ILO, 2006: 6) daha detaylı bir ayrıma gitmektedir. ILO, bu raporunda genel olarak çalışan çocuk, çocuk işçi ve tehlikeli işlerde çalışan çocuklar olmak üzere üç ayrı tanımlamaya yer vermektedir. Rapora göre çocuk çalışması veya çalışan çocuk kavramı oldukça geniş, esnek ve istatistiksel bir kavramdır. Bu kavramın kapsamı içinde ücret karşılığı kısa-uzun süreli, ücretli-ücretsiz, yasal-yasal olmayan, pazar ilişkileri içinde olan veya olmayan, ara sıra veya düzensiz yapılan çalışma biçimleri yer almakta, ancak ev içi işler bu kapsamın dışında bırakılmaktadır. Bu kapsamda çalışan çocuk kavramı yedi

günlük zaman dilimi içinde günde en az bir saat çalışan çocukları içermektedir. Bu çerçevede bakıldığında ILO'nun çalışan çocuk kavramının oldukça yaygın ve toplumsal cinsiyet ekseninde de olan ev işlerini görmezden geldiği ileri sürülebilir. Oysa Türkiye ve onun gibi geleneksel çocukluk yaklaşımının egemen ve yoksulluğun etkili olduğu ülkeler için altı çizilmesi gereken çalışan çocuk grubu ev işlerinde ve ücretsiz aile işçisi olarak çalıştırılan çocuklardır. Nitekim DİSK-AR'a (2015) göre istihdam ilişkileri içinde değerlendirilmeyen, ancak ev işlerinde¹ çalışan çocukların sayısı Türkiye'de 1999 yılında 4.447 binden, 2006 yılında 6.540 bine, 2012 yılında ise 7.503 bine yükselmiştir. DİSK-AR'a (2015) göre 2006-2012 yılları arasında okula devam ederken evde çalışan çocukların oranı % 43'ten % 50'ye yükselmiştir. Türkiye'deki geleneksel çocukluk yaklaşımı ve toplumsal cinsiyet bağlamında bakıldığında kız çocuklarının geniş çalışma kavramı içinde oldukça büyük sayılarda yer aldıkları ve buna bağlı olarak daha dezavantajlı bir konumda buldukları ileri sürülebilir.

ILO'ya (2006: 6) göre çocuk işgücü kavramı ise çalışan çocuk kavramına kıyasla daha dar bir kapsama sahiptir ve haftada birkaç saat izin verilmiş basit-hafif bir işi yerine getiren 12 yaş üstü bütün çocukları ve yaptıkları iş "tehlikeli" olarak tanımlanmamış 15 yaş üstü çocukları kapsamaktadır. Bu kavrama temel oluşturan hukuksal metin ILO'nun çocukların en düşük çalıştırılma yaşıyla ilgili 138 numaralı sözleşmesidir. Çocuklar tarafından yerine getirilen "tehlikeli" iş kavramı ise çocukların doğal yapılarına, bedensel ve ruhsal sağlıklarına ve gelişimine zarar verecek etkide olan ve olabilecek olan işleri içermektedir. Rapor ayrıca "tehlikeli" olarak kayıtlanmamış ve "güvenli" olarak tanımlanmış işlerin de aşırı, ölçüsüz çalıştırma, fiziksel çalışma koşulları, iş yoğunluğu açısından çocukların doğal yapısına zarar verecek unsurlar arasında bulunduğu vurgulamaktadır. Bu bağlamda çocukların çalışma koşullarının aynı zamanda "tehlike" bağlamında gözetilmesi gerektiğine dikkat çekilmektedir. Sonuç olarak ILO çocuklar için bazı özellikleri gösteren işleri tehlikeli olarak tanımlamış olmakla birlikte bu özellikleri taşımadığı halde yerine getirilme ve tekrarlanma koşullarının yapılan işleri tehlikeli duruma getirebileceğini belirtmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında çocuklar için bütün işlerin tehlike potansiyeli taşıdığı ve buna bağlı olarak işleri tehlikeli olarak sınıflamanın yeterli olmadığı, dolayısıyla tehlikeli sınıfına girmeyen işlerin çalışma koşulları bakımından denetlenmesi gerektiği açıktır.

ILO'nun tanımlarına ve raporlarına eleştirel yaklaşan çalışmalarda (Liebel-Saadi, 2011: 335) çalışma örgütünün Dünya Bankası'nın "ekonomik gözlüklü" yaklaşımlarına bağımlılık içinde çalışan çocukları öncelikli olarak "harcanmakta olan insan sermayesi" olarak değerlendirdiği ileri sürülmektedir. Çocuklara "insan sermayesi" bağlamında yaklaşıldığında çocuklar öncelikle özne insan

olarak, insan onuru ve çocuk hakları bağlamında değil, ekonomik büyümede etkili bir potansiyel, ekonomik kalkınmanın bir unsuru olarak görülmektedir². Liebel ve Saadi'nin, ILO'nun katılımlarını sağlamamak ve seslerini duymamakla eleştirdiği Çalışan Çocukları ve Gençleri Koruma Derneği (ProNATs.de) ise çocuk işçi veya çocuklar tarafından yapılan iş kavramının kendi başına, bağlamlarından yalıtılmış biçimde kötü, tehlikeli olarak tanımlanmasını eleştirmekte ve kendilerinin çocuk işçi tanımında çocuklar tarafından yapılan, onların yaşam güvenliği ve ihtiyaçlarının karşılanması için önemli olan bütün işleri dikkate aldıklarını ileri sürmektedir. ProNATS'a göre çalışmanın çocuklar için yararlı veya tehlikeli olması çocukların içinde çalıştıkları koşullara bağlıdır. ProNATS çocukların risklerden korunma, desteklenme, sömürülme ve işin tehlikeli olup olmadığını tanımlayabileceklerini, bunu yapacak bilinçte olduklarını ve bu konularda onlara güvendiklerini belirtmektedir. Bu bağlamda esas meselenin yetişkinlerin onları dinlemesi, kendilerini ifade etmesi için onlara alan açması ve taleplerine yanıt vermesi olduğunu vurgulamaktadır. Ancak bununla birlikte ProNATS diğer çocuk hareketleri gibi zorla çalıştırılma, fabrikalarda kölelik, seks işçiliğini kesinlikle "iş" olarak değil, "suç eylemleri" olarak gördüğünü belirtmektedir.

Buraya kadar çizilen çerçeveden bakıldığında çocukluk, çocuk işçi, çalışan çocuk, genç çalışan, genç işçi kavramlarının tarihsel ve toplumsal bağlamlara sahip kavramlar olduğu, dolayısıyla biyolojik yaş aralıklarına sıkıştırılmış bir çocukluk kavramının farklılıklara karşı kör olduğu, oysa çocuklar arasında başta toplumsal cinsiyet olmak üzere bölgesel ve kültürel farklılıklara bağlı olarak ayrımcılıklar yaşandığının altını çizmek gerekir. Ayrıca çocuklar, içinde yer aldığı türlü çalışma ve iş ilişkileri bağlamında her ne kadar farklı düzenlemelerde farklı yaş grupları içinde kategorize edilseler de uluslararası düzeyde çocuklar hakkında temel unsurlardan biri olan Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi 18 yaşına kadar bütün kişilerin çocuk tanımı içinde yer aldığını belirtmektedir. Dolayısıyla çocuk çalışan, çocuk işçi, genç çalışan, genç işçi, çırak ve benzeri tanımlamalarda olduğu gibi çocuk ve genç çalışanlar arasında yapılan ayırım özellikle ekonomik ilişkiler içinde olan çocuklar bakımından dikkat dağıtmak ve çocukların çalıştırılmasını meşrulaştırmaktan başka bir işlev görmemektedir. Günümüzde ulaşılmış olan ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel seviye artık çocuk kavramının 18 yaşın altına düşürülmemesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu bağlamda makalede çalışma ve eğitim yaşamına ilişkin çeşitli düzenlemelerde yer alan çocuk işçi, genç işçi, çırak gibi tanımlamalar yerine Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin belirlediği 18 yaş sınırlaması esas alınmaktadır. Bu nedenle makalede yürütülen tartışma içerisinde bu farklı tanımlara yer verilmekle birlikte esas olarak çocuk kavramı tercih edilmiştir ve bu kavram

çocuk işçi, genç çalışan ve çırakları da kapsayacak biçimde kullanılmaktadır. Çünkü söz konusu gruplar gerçekten de çocukluk çağı içinde bulunmaktadırlar. Diğer bir anlatımla kapitalist modern sistemin temeli olan sözleşme (başta evlilik, oy kullanmak olmak üzere pek çok sözleşme biçiminde olduğu gibi) kavramı reşit olma halini 18 yaş olarak belirlediği için iş sözleşmelerinin de bu yaşla sınırlandırılmasının gerektiği ileri sürülebilir. Diğer taraftan çalışan çocuklar bağlamında “iş” veya “çalışma” boş zaman ve çalışma koşullarıyla ilişkisellik içinde tanımlanmalıdır. Kısaca çocukların özne olarak merkezde olduğu bir yaklaşım benimsenmeli ve onların ekonomik mekanizmanın birer nesnesi olmadığı görülmelidir. Bu çerçevede ekonomik pazar ve çocuk emeği ilişkiselliğine bakılmalıdır.

Arz-Talep Çarkı İçinde Çocuk Emeği

Çocuk emeğinin “çekiciliği” ve karlılığı kadın emeğinde olduğu gibi oldukça eski tarihlerde keşfedilmiştir. Tarımsal ekonomiden çıkışın, merkezileşmenin ve sömürgeciliğin ilk duraklarından olan merkantilist dönemde nüfus ve ucuz emek önemli bir ekonomik faktör olarak önem kazanmaya başlayınca Fransız merkantilizminin isim babası olan Colbert³ için “hiçbir çocuk, işe koşulmak için yaşça küçük sayılmazdı. Devlet çocukları çalıştırmak için gücünü kullanmalıydı.” Colbert, ülkesinin dantela üretiminin gerçekleştirildiği bölgesinde uygulanmak üzere bütün ana ve babaları, altı yaşına basan çocuklarını işe göndermek zorunda bırakan bir yasa çıkarmıştı. Bu yasaya uymayan anne ve babalar para cezasına çarptırılmaktaydı (Selik, 1974: 128).

Dörr’e göre (2004: 143) endüstrileşmeyle birlikte çocuk işçilerin artması bu dönemde yaşanan yoksullaşmayla ilgilidir. Ailelerin içine düştüğü sefalet onları çocuklarının kazancına bağımlı hale getirmektedir. Dolayısıyla yoksulluk bugün olduğu gibi erken endüstrileşme döneminde de çocukların çalışmaya zorlanmasında en önemli nedenlerin başında gelmektedir. Ona göre erken sanayileşme döneminde çocuk işçiliğini teşvik eden diğer bir değişim ise yetişkin erkeklerin kas gücünü gereksiz kılan makinelerin kullanılması ve bu işgücüne kıyasla çocuk ve kadın işgücünün daha ucuz ve itaatkar olmasıdır. Öyle ki, bu dönemde çocuklar yetişkin erkeklerin aldığı ücretin ancak onda birini almaktadırlar. Kapitalist üretim biçiminin temelinde yatan çarpıklığı gözler önüne seren Marx ise (2007: 138) makinelerin “meslek yaşamına girmesinin hiç de insancıl olmayan işlerle” başladığını, çocukların kırbaçla çalıştırıldıklarını, alışverişe nesne olduklarını ve öksüz yurtlarıyla bu konuda anlaşmalar yapıldığını belirtmektedir. Fabrikalarda çalışan çocukların ağır çalışma ve yaşam koşulları nedeniyle 1850 yılında sahip oldukları yaşam süresi yaklaşık 35 yaştır ve Almanya’da çocuk pazarları ancak 1915 yılında yasaklanmıştır (Dörr, 2004: 142, 150).

Kuschnereit (2001: 287 v.d.) çocuk emeğine duyulan ihtiyacı veya çocukları çalışmaya iten nedenleri genel olarak arz ve talep eksenleri üzerinden tartışmaktadır. Bu dağılıma göre arz cephesindeki nedenler arasında çocuğun zamanının dilimlenmesine kimin, hangi önceliklere göre karar verdiğine bakmak gerekmektedir. Kuşkusuz çocukların zamanının nasıl kategorize edileceğine ebeveynleri karar vermektedirler. Dolayısıyla ebeveynler bunu yaparken aynı zamanda çocuklarının kimin için ve ne kadar çalışması gerektiğine de karar vermektedirler. Bu çerçevede ailenin önceliklerine göre eğitim, çalışma, boş zaman faaliyetlerinden oluşan seçeneklerin hangisinin erişilebilir olduğu çocukların çalıştırılmasını etkilemez. Örneğin, bir eğitim kurumu olarak okulun bulunmadığı ve ulaşılabilir olmadığı yerde eğitim seçeneği dikkate alınmamaktadır. Arz cephesinde ayrıca çocukların çalışmasının yarar ve zararlarını etkileyen faktörler önem kazanmaktadır. Bu faktörler, çocuğun çalışmasının hane gelirine olan göreceli katkısı, hane büyüklüğü, okula gitme olasılığı ve sosyal normları içermektedir. Bu etkenler çerçevesinden bakıldığında hanenin mutlak yoksulluğunun ve gelir kırılganlığının çocukların emeğinin arzını açık biçimde artırdığı görülmektedir. Ailede çocuk sayısının fazla olması durumunda eğitime ayrılan kaynağın ve eğitim başarısının azalmasıyla birlikte çocuk emeğinin arzı artma eğilimine girmektedir. Diğer taraftan okula gitme olasılığını ekonomik düzeyle birlikte ebeveynlerin, onlardan da annenin eğitim seviyesi öncelikli olarak belirlemektedir. Bu nedenle eğitilmiş anneler çocuk emeği arzını düşüren bir etkiye sahiptir. Ve son olarak sosyal normlar çocukların çalıştırılması için önemli bir etken olarak işlevselleşmektedir. Yazar bu bağlamda Hindistan'da kast sisteminin ve eğitime biçilen değer düşüklüğünün bu ülkede çocukların çalıştırılmasında etkili olduğunu ileri sürmektedir. Türkiye'de özellikle az gelişmiş bölgelerde gezici-geçici tarım işçileri ve Suriyeli göçmenler bağlamında yukarıda çizilen çerçevede çocuk emeği arzının yüksek olduğu ileri sürülebilir. Diğer taraftan ev içi işlerde ve tarım işçiliği alanında kız çocuklarının eğitimine büyük değer biçilmemesi ve bunun bir ekonomik kayıp olarak görülmesi sonucu bu çocukların emek arzının daha yüksek olduğu ileri sürülebilir.

Çocukların emeğine olan talebi belirleyen faktörler arasında üretim teknolojisi, işgücü pazarının yapısı ve sosyal normlar ağırlık taşımaktadır (Kuschnereit, 2001: 289). Yazar teknoloji bağlamında çocuklara özgü bazı özelliklerin altının çizildiği çalışma biçimleri yanında esas olarak zaman isteyen, tekrar gerektiren su taşıma, bir şeyler alma, hayvanları otlatma, odun toplama, diğer "ufak tefek" ev ve tarla işlerinde yoğunlaşma olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre iş pazarının enformel sektöre dayandığı az gelişmiş ülkelerde çocuk emeğine olan talep daha yüksektir. Çünkü çocuklar ücret, örgütlülük, hak arama, kolay işten çıkarma, geçici çalıştırma v.b. birçok alanda yetişkin işgücüne

kıyasla daha savunmasız durumda oldukları için işverenler tarafından tercih edilmektedir. Çocuklar sendikal örgütlenme içinde yer almadığı için ücret düşüklüğüne karşı yetişkin çalışanlara kıyasla daha dezavantajlı durumdadırlar ve bu da özellikle enformel sektörün yoğun olduğu ülkelerde onların emeğine olan talebi artırmaktadır. Özellikle tarım sektöründe ailesiyle birlikte çalışan çocukların ücretleri ile yetişkinlerin ücretleri arasındaki fark sanayi kesimine kıyasla oldukça yüksektir. Yazar ayrıca işverenlerin çocuk çalışanların yetişkin çalışanlara kıyasla en çok çalışma saatlerine ve iş yerinde düzensiz biçimde ortaya çıkan taleplere uyum gösterme yeteneklerine, bunları kabullenmelerine, yüksek güvenilirlik düzeyleri ve sabırlı olmalarına büyük değer verdiklerinin altını çizerek bu özelliklerin özellikle enformel sektörde faaliyet gösteren işverenlerin karşılaştığı güvensizlik, istikrarlı olmayan üretim talebi gibi koşullarla örtüştüğüne dikkat çekmektedir (Kuschnereit, 2001: 289, 290).

Kısaca çocuk emeği arzı öncelikle ailenin ekonomik ve eğitim düzeyi ile kültürel normlara bağımlı iken, çocuk emeğine olan talep daha çok işverenlerin onların emeklerinde gördükleri niteliklerle ilişkilidir. Bu çerçeveden bakıldığında enformel sektör, küçük ve orta boy işletmelerin gelişmesinin ve desteklenmesinin çocuk emeğine olan talebi artırıcı yönde etkide bulunduğu ileri sürülebilir. Diğer taraftan ailelerin gelir ve eğitim seviyeleri ile kız çocuklarına karşı ayrımcılık içeren sosyal normların genel olarak çocuk emeği, özel olarak kız çocuğu emeği arzını artırıcı yönde işlevselleştirdiğini belirtmek gerekir. Bu çerçeveden bakıldığında küresel ekonomik kriz başta olmak üzere bölgemizdeki çatışmaların harekete geçirdiği göçün çocuk emeğine yönelik arz ve talebi arttırdığı, çocukların giderek daha fazla çalışmaya zorlandıkları ileri sürülebilir. Bu çerçevede kuşkusuz öncelikle çocukları çalışmaya zorlayan koşullarla mücadele edilmelidir. Ancak bu öncelikli hedefe ulaşıncaya kadar çalışmaya zorlanan çocuklar için işyeri sağlığı ve güvenliği konusunda önlemler almak kaçınılmazdır. İzleyen bölümde tarihsel bir bakış açısıyla çalışan çocuklarla ilgili düzenlemeler uluslar arası, Avrupa Birliği ve ulusal düzeyde ele alınarak karşılaştırılacaktır.

Yasal Düzenlemeler ve Çocuk İşçiler

Çocukların çalıştırılmalarıyla ilgili ilk yasal düzenlemeler endüstrileşmenin beşiği olan İngiltere’de yapılmıştır. İngiltere’de 1819 yılında yapılan düzenleme ile dokuz yaşın altındaki çocukların pamuk dokumacılığı alanında çalıştırılması yasaklanmıştır. Daha sonra 1833’te 9-12 yaş arası çocukların haftada en fazla 48, 14-18 yaş arası çocuklar ise en fazla 68 saat çalıştırılabilecekleri karara bağlanmıştır⁴. İngiltere’de gerçekleştirilen yasal düzenlemeler daha sonra Almanya tarafından aynı alanda yapılan çalışmada örnek olarak alınmıştır (Dörr, 2004: 146).

Prusya'da çocukların ağır koşullarda çalıştırılması 1837 yılında çalıştığı işyerinde, dikkatsizliği sonucu ücretinde kesintiye gidildiği için ailesi tarafından cezalandırılacağını düşünerek başarısız bir intihar girişiminde bulunan 12 yaşındaki bir kız çocuğunun basında haber olarak yer almasıyla parlamentoya gelebilmiştir. Ancak yapılan düzenlemeyle çocuk işçiliği yasaklanmak yerine on yaş ve birçok istisna ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca söz konusu düzenlemenin gerisinde erken yaşlarda ağır işlerde çalıştırılan çocukların iyi birer asker olmadıklarından yakından Prusya ordusunun generallerinin şikayetleri önemli bir yer tutmuştur. Daha sonra ulus devletin oluşmasıyla birlikte bu devlete sadık-uyumlu-egitimli yurttaşlar yetiştirmek için millî eğitimin önem kazanması çocukların çalışmak yerine okullarda eğitilmesini gerekli kılmıştır (Bönig, 2012: 7). Almanya'da ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1960 yılında 14 yaşın altında çocukların çalışması yasaklanmış ve 1976 yılında ILO'nun 138 sayılı "Asgari Yaş Sözleşmesi" imzalanmıştır (Dörr, 2004: 141, 145, 151). ILO'nun 6 Haziran 1973 tarihinde kabul ettiği en küçük çalışma yaşı sözleşmesine göre taraf ülkeler öncelikle çocuk işçiliğini etkili bir biçimde ortadan kaldırmaya çalışmalı, ancak bunu yaparken aynı zamanda çocuklar için asgari çalışma yaşını "her halükarda 15 yaşın" altına düşürmemelidirler. Türkiye, ileride değinileceği gibi söz konusu sözleşmeyi 21 Haziran 1998 tarihli, 23379 sayılı Resmi Gazete'de "İstihdama Kabulde Asgari Yaşa İlişkin 138 Sayılı Sözleşme" adıyla kabul etmiştir.

Türkiye'de çocukluğun tarihi üzerine yaptığı araştırmada Onur (2005: 88, 106, 108, 110) 1365'te yapılan ilk sünnet şenliği ve çocuklar için yapılan diğer şenliklerde bütün çocukların eğlenmediğini, bazı çocukların bu şenliklerde çalıştırıldığını belirtmektedir. Onur'a göre Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde "evlatlık" uygulamasıyla kız çocukları ev içi işlerde acımasızca çalıştırılmışlardır. Ancak Tanzimat'la birlikte çocuk ailenin yanında devletin de ilgi alanına girmeye başlamıştır. Bu dönemde çocuklara semtlerin uygun evlerinde iş eğitimi verilmiş, 1896'da açılan Darülaceze kurumu ile kimsesiz çocuklara ulaşılmaya çalışılmıştır. 1846 yılında Serasker Hasan Rıza Paşa savaş sonucu kimsesiz kalan çocukların kaldığı hamam külhanlarını basmış ve buralarda külhanbeylerinin yanında kalan çocukları askeri fabrikalara çırak olarak yazdırmış, gençleri ise askeri birliklere göndermiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. Yüzyıl'ın ikinci yarısından itibaren çalışmanın toplumsal bir sorumluluk, ahlaki bir yükümlülük olarak görülmesiyle birlikte dilencilik, çalışmadan başkalarının sırtından geçinmek bir sosyal sorun olarak tanımlanmaya başlamıştır. Örneğin, "dilenci çocuklarla sokaklarda kibrit ve benzeri şeyler satan küçük çocuklar, Osmanlı gençliğine kötü örnek oluşturma" bağlamında değerlendirilmiştir (Özbek, 2004: 81). Özbek'e göre (2004: 83)

Osmanlı'da 1900'lerde dört kategoriye ayrılan dilencilerin üçüncü grubunda "çocuklar, genç kızlar ve velisiz kadınlar" yer almaktadır. Bu grup içinde sokaklarda dilenen çocukların ıslahhanelere gönderilmesi, ancak "çalışmaya gücü yetenlerin çalıştırılması" gerektiği formel olarak düzenlenmiştir. Özbek, bu bağlamda Osmanlı'da 1900'lerde "iş ve çalışmanın terbiye ve ıslah edici bir güce sahip olduğu yönünde" bir "inanç" olduğuna dikkat çekmektedir. Nitekim 1861'de Mithat Paşa tarafından vali olarak atandığı Niş'te açılan ve daha sonra örnek alınarak yaygınlaşan ıslahhaneler yetim, kimsesiz, korunmaya muhtaç çocuklar ile suçlu çocukların sadece barındığı değil, aynı zamanda meslek öğrendikleri kurumdur. Böylece hem birer toplumsal problem olarak kimsesiz sokak çocukları ortalıktan toplanmakta, hem de bunlara meslek öğretilerek dönemin ekonomisine işgücü yetiştirilmektedir (Karatay, 2007: 111).

Cumhuriyet öncesi dönemde çocukların çalışma ilişkileri içinde yer aldığı önemli kurumsal yapılanma kuşkusuz Ahilik kurumudur. Ahilik kurumunda "yamak-çırak-usta-kalfa" aşamalarında dönemin çocukları meslek öğrenme yanında, belki de ondan daha fazla olarak ahlak eğitiminden geçirilmektedirler. Ahilik kurumunda çocukların yamak olabilmesi için 10 yaşından küçük olmaları ve velileri tarafından çalışmayı aksatmamasının sağlanması gerekmektedir (Demir, 2010: 554). Velilerin çocukların işe koşulmasında sorumluluk altına alınması bağlamında bakıldığında Ahilik kurumu ile yukarıda yer verilen Colbert'in uygulamaları arasında benzerlik kurulabilir. Ahilik örgütlenmesi daha sonra Lonca yapılanmasına dönüşmüş ve bu dönüşümle birlikte kalfalık önem kazanmış, Ahilik döneminde işyeri açabilen çıraklar bu dönemde bu olanağı kaybedere kalfalık statüsü elde eder olmuşlardır (Demir, 2010: 555). Bu değişim, çocuk merkezli bir bakış açısıyla yaklaşıldığında meslek eğitimi süresinin uzaması ve buna koşut olarak çocuk emeğinden daha uzun süre yararlanma olarak da okunabilir.

Demir'e (2010: 555) göre Osmanlı döneminde çalışan çocukları doğrudan ilgilendiren iş güvenliği düzenlemeleri ilk kez 1860'lı yıllarda çıkarılan Maadin ve Dilaver Paşa Nizamnamesi'nde yer almaktadır. Bu nizamnamelerde Ereğli sancağında tarım üretiminin aksatmayacak biçimde 13-50 yaş arasındaki erkeklerle 12'şer gün arayla maden ocaklarında çalışma zorunluluğu getirilmektedir. Demir, bu değişikliği "13 yaşından küçüklerin maden ocaklarında çalışmasının yasaklanması" olarak değerlendirmektedir. Oysa yine çocukları merkeze alan bir bakış açısıyla bakıldığında nizamnamelerin çocukların maden ocaklarında çalışmalarını yasaklamaktan çok, bir başka ekonomik sektörde üretimin aksamaması amacı taşıdığı ileri sürülebilir. Nitekim Demir (2010: 556, 557) kendisi de, 1877 yılında çıkarılan Mecelle'de genel olarak çalışanların (bunlar arasında da kuşkusuz çocukların) çalışma ilişkileri bakımından "nefsini

kiraya veren"ler olarak tanımlandığını ve nefsi kiraya vermenin sadece işgücünü satmak bağlamında değil, aynı zamanda "şahsen ve manen" de işverene bağımlılık anlamına geldiğine dikkat çekmektedir. Kısaca 1860'larda yapılan düzenlemeler genel olarak çalışanları, çocukları, onların haklarını ve çalışma koşullarını gözetmek yerine ekonominin gereklerini önceleyen bir yaklaşımla hazırlanmışlardır.

Çocukçalışanlar açısından ilk olumlu düzenleme daha cumhuriyet ilan edilmeden önce 1921 yılında çıkarılan kanunla gerçekleşmiştir. Bu tarihte çıkarılan 151 sayılı yasayla 18 yaşından küçük çocukların maden ocaklarında çalışması yasaklanmıştır. Daha sonra 1923 Şubat ve Mart'ında yapılan 1. İzmir İktisat Kongresi'nde 18 yaşından küçüklerin maden ocaklarında çalıştırılmayacakları, 12 yaşından küçük çocukların ise ancak hafif işlerde 4 saat çalıştırılabilecekleri kararı alınmıştır (Demir, 2010: 556, 558). Demir'in (2010: 559, 560) aktardığına göre daha sonra 1930 tarihli 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile 12-16 yaş arası kız ve erkek çocukların günde en çok 8 saat çalıştırılabilmelerine izin verilmiştir. 1936 yılında çıkarılan 3008 sayılı İş Kanunu ile 16 yaşından küçük çocukların günde 8 saatten fazla çalıştırılmaları yasaklanmış, okula giderken çalışmak zorunda kalan çocukların derslerinin aksatılmaması için çalışma zamanının derslere göre ayarlanmasına yer verilmiştir. Demir'in aktardığı tarihsel değişime dayanarak 1930'lu yılların ikinci yarısına kadar Türkiye'de 16 yaşından küçük çocukların günde 8 saatten fazla çalıştırdıkları ileri sürülebilir.

Demir'e göre (2010: 561) 1938 tarihli 3457 sayılı sanayi işletmelerinde (Teşvik-i Sanayi Kanununda yer alanlar) ve maden ocaklarında mesleki kurslar açılmasıyla ilgili kanunla "ilk defa işyerlerinde mesleki eğitim" verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu meslek kursları cezai yaptırımları olan zorunluluklar içermektedir. Örneğin kurs açmak zorunda olup da açmayan işletmeler kapatma ve para cezası alabilmektedir. Özürsüz olarak kursa gelmeyenlerin ücretlerinden kesinti yapılmaktadır. Cumhuriyet Türkiye'sinin, 1930'lu yılların devlet eliyle sanayileşmesi döneminde işyerlerinde çırak yetiştirme programları uygulanmaya çalışılmakla birlikte esas olarak yetmişli yıllarda çıraklarla ilgili yasal mevzuat çıkarılabilmektedir. Ancak bu yasal düzenleme beklenen sonucu vermeyince 1986 yılında çalışmak zorunda kalan çocukların zorunlu temel eğitimini de içeren meslek eğitimini sağlamayı amaçlayan 3308 sayılı çıraklık ve meslek eğitimi yasası kabul edilmiştir (Erder ve Lordoğlu, 1993: 22). Türkiye'de en sık değiştirilen yasalar arasında sayılabilecek iş ve eğitim kanunları çocukların çalıştırılmalarıyla ilgili düzenlemeler de içermektedir. Bunlar makalenin ilerleyen bölümlerinde ulusal yasal mevzuat kapsamında detaylı olarak tartışılacağı için bu bölümde buraya kadar özetlenen tarihçeyle yetinilmektedir. Dünyada ve Türkiye'de çalışmak zorunda kalan çocuklar bir

toplumsal olgu olmasına rağmen çalışma yaşamı bağlamında ilk kez 1970’li yıllarda uluslar arası sözleşmelere konu olmuşlar ve Türkiye’nin bu sözleşmeleri kabul etmesi ise 2000’li yıllara kadar sarkmıştır. Bu noktada ulusal yasalara geçmeden önce onu etkileyen uluslar arası mevzuata bakmak yerinde olacaktır.

Uluslararası Mevzuatta Çocuk İşçiler

Uluslararası mevzuatın en önemli ve kapsayıcı unsurlarından birini Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi (BMÇHB) oluşturmaktadır. 1959 tarihli BMÇHB’nin 9. maddesine göre; Çocuğun, uygun bir yaş sınırına ulaşmadan önce çalışmasına; hiçbir durumda sağlık ve eğitimine zarar verecek ve bedensel, zihinsel ya da ruhsal gelişmesine engel olacak bir işte çalışmasına yol açılıp izin verilemez. 1989 tarihli BM Çocuk Hakları Sözleşmesi’nde ise taraf devletlerin, “çocuğun, ekonomik sömürüye ve her türlü tehlikeli işte ya da eğitimine zarar verecek ya da sağlığı veya bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlaksal ya da toplumsal gelişmesi için zararlı olabilecek nitelikte çalıştırılmasına karşı korunma hakkını” kabul ettikleri vurgulanmaktadır.

Türkiye’de 2007’de yürürlüğe giren 1996 tarihli Avrupa Konseyi (Gözden Geçirilmiş) Avrupa Sosyal Şartı çalışan çocuklar ve çocuk işgücü ile ilgili önemli hükümler içermektedir. Türkiye’nin de kurucu üyesi olduğu Avrupa Konseyi’nin bu düzenlemesinin 7. maddesine göre taraf ülkeler çocukların ve gençlerin korunma hakları kapsamında en düşük çalışma yaşını (çocukların sağlık, ahlak ve eğitimleri için zararlı olmayacağı belirlenen hafif işlerde çalıştırılmaları dışında) 15, tehlikeli ve zararlı olan işlerde ise asgari çalışma yaşını 18 olarak belirlemelidirler. Sözleşme ayrıca zorunlu eğitim çağında olan çocukların bu haklarından “tam anlamıyla yararlanmalarını engelleyecek” işlerde çalıştırılmamalarına, 18 yaş altı çalışanların çalışma sürelerinin gelişmeleri ve mesleki eğitim gereksinmelerine uygun olacak biçimde sınırlandırılmasına vurgu yapmaktadır. Sözleşmede taraf devletlerin ulusal yasalar ve yönetmeliklerle belirlenen işlerde çalışan 18 yaşın altındaki çalışanlara düzenli sağlık kontrolü yapılmasını, çocuk ve genç çalışanların “doğrudan veya dolaylı olarak işlerinden doğan tehlikeler başta olmak üzere, uğradıkları bedensel ve manevi tehlikelere karşı özel olarak korunmalarını” sağlamakla yükümlü olduklarına işaret edilmektedir. Sözleşmenin 17. maddesinde ise çocukların ve gençlerin sosyal, yasal ve ekonomik korunma haklarına sahip oldukları, bu kapsamda sözleşmeye taraf devletlerin onları şiddet ve sömürüye karşı korunmak zorunda oldukları belirtilmektedir. Sözleşmenin 26. maddesinde ayrıca bütün çalışanlar için onurlu çalışma hakkı ve bu kapsamda taraf devletlerin alması gereken önlemler sıralanmaktadır. Bunlar arasında işyerinde cinsel taciz konusunda bilinçlenme, bilgilendirme ve bunun engellenmesi için önlem olarak çalışanların

korumasına dikkat çekilmektedir.

Yukarıda da değinildiği gibi çocuk işçilerle ilgili en önemli uluslar arası düzenleme olan ILO'nun 138 numaralı Asgari Yaş Sözleşmesi'ne göre taraf her üye "çocuk işçiliğini etkin bir şekilde ortadan kaldırmayı ve istihdama ve çalışmaya kabul için asgari yaşın giderek gençlerin fiziksel ve zihinsel yönden tam olarak gelişmelerine olanak tanıyacak bir düzeye yükseltilmesini sağlayan ulusal bir politika takip etmeyi" kabul etmektedir. Yine tekrarlama pahasına 138 No'lu Sözleşmesi'nin 2. Maddesine göre çocuklar için "asgari yaş sınırı, zorunlu öğrenim yaşının bittiği yaşın altında ve her halükarda 15 yaşın altında olmayacaktır". Ancak ILO "ekonomisi ve eğitim olanakları yeterince gelişmemiş olan" üye ülkelerin "varsa ilgili işveren ve işçi örgütlerinin görüşünü aldıktan sonra, asgari yaşı başlangıçta 14 olarak" belirleyebileceğini ifade etmektedir. Sözleşmenin 3. maddesine göre, "doğası veya yapıldığı koşullar bakımından genç kişilerin sağlığını, güvenliğini veya ahlakını tehlikeye düşürebilecek her türlü istihdam veya çalışmaya kabul için asgari yaş 18'in altında" olmayacaktır.

ILO'nun diğer önemli sözleşmesi 182 numaralı En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliği'nin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi'dir. Bu sözleşmenin 7. maddesine göre taraf devletler; "çocukların en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğinden uzaklaştırılmaları, sosyal uyumları ve rehabilitasyonları için gerekli ve uygun doğrudan yardım sağlanması; çocukların en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğinden uzaklaştırılmaları için ücretsiz temel eğitim ve mümkün ve uygun olduğu takdirde mesleki eğitim sağlanması; özel olarak riskli durumda bulunan çocukların belirlenmesi ve onlara ulaşılması, kız çocuklarının özel durumunun dikkate alınması" kapsamında önlemler almak zorundadırlar. BM ve ILO gibi uluslar arası kuruluşlarla birlikte Türkiye'nin üye olmaya çalıştığı Avrupa Birliği'nin ilgili mevzuatı da ülkemizi doğrudan etkilediği için onun yasal düzenlemelerini de bakmak gerekmektedir.

AB Mevzuatında Çocuk İşçiler

AB düzenlemelerinde genç çalışanlarla ilgili ilk girişimlerden birini 1967 yılında Avrupa Komisyonu'nun (KOM(67/125/EWG) üye ülkeler arasındaki mevzuatı uyumlulaştırma çalışmaları kapsamında formüle ettiği tavsiye kararı oluşturmaktadır. Avrupa Komisyonu bu tavsiye kararında dönemin Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) bazı üye ülkeler ve bazı ekonomi dallarında çocukların çalışması için geçerli olan 15 yaş sınırının bütün üye ülkelerde geçerli olmasını ve gelecekte zorunlu eğitim süresini dikkate alarak uyumlu biçimde yükseltmesini önermektedir. Komisyon önerisinde 15 yaş altı veya aile işletmelerinde çalıştırılacak çocuklar için çalışma yaşının 12 yaşın bitimi

ile başlamasını, ancak bu işlerin hafif, onların bedensel ve ruhsal gelişimlerine, okula devamlarını engel olmayan, gece, hafta sonu ve diğer tatillerde yapılmayacak, gelip geçici, kısa süreli işler olması gerektiğini vurgulamaktadır. Komisyon önerisinde aynı zamanda gençler için günde sekiz, haftada 40 saat çalışma süresi, gerekli kısa aralar dışında ancak kesintisiz dört buçuk saat çalışma süresi belirlenmesi, günde altı saati aşan çalışma durumunda ise toplam 60 dakikalık ve bunun içinde kesintisiz en az 30 dakikalık aralar verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Komisyona göre gençlerin çalışması 20:00 ve 06:00 saatleri arasında yasaklanmalıdır. Eğer bu saatler aşılabırsa bunun için 16 yaş üstü sınır ve en fazla 23: 00'e kadar çalıştırılma koşulu getirilmelidir. Öneride ayrıca çalışan gençler için işe başlarken ve çalışma süresi içinde periyodik olarak ücretsiz ve ücret kaybına yol açmayan sağlık kontrolleri yapılmasına yer verilmektedir. Gençlerin özellikle işyerindeki sağlık ve kaza riskleri, güvenlik ve koruma önlemleriyle ilgili işe başlarken ve çalışma süresi içinde eğitilmesi, bilgilendirilmesi önerilmektedir.

Avrupa Komisyonu'nun 1991 yılında (KOM(91/543) Konsey'e genç çalışanların korunmasıyla ilgili bir yasa hazırlanması amacıyla sunduğu öneride 18-24 yaş arası genç çalışanların yaşlı çalışanlara kıyasla iş güvenliği bakımından daha yüksek oranda risk ve kazayla karşılaştıkları belirtilmektedir. Öneriye göre tecrübesizlik bu yaş grubundaki gençlerin karşı karşıya buldukları tehlikeleri ciddiye alamamalarına yol açmaktadır. "Yeterli olmayan eğitim ve kalifikasyon, sahip oldukları haklara ilişkin yeterli bilgi ve bilince sahip olmama, işverenin sorumlulukları ve görevleri konusunda yeterli bilgi ve bilince sahip olmama, karşılaştıkları sorunları dile getirmek ve konuşmak için yeterli özgüvene sahip olmama, işverenlerin genç çalışanların diğer çalışanlardan fazla olarak gerektirdiği güvenlik önlemlerini tanımama veya kabul etmemeleri" genç çalışanların iş güvenliği konusunda risklere daha açık hale gelmesine yol açan diğer faktörler olarak sıralanmaktadır.

Komisyon önerisinde yetişkinler için herhangi bir tehlike ihtiva etmeyen bir işin pekala yetişme çağındaki genç çalışanlar için tehlikeli olabileceğini, benzer biçimde işin içerdiği bir tehlikenin ise yetişkinler ve gelişmekte olan genç çalışanlar için etkilerinin ve sonuçlarının farklı olacağını, ayrıca çocukların çalışırken belirli psiko-sosyal faktörlere yetişkinlerden farklı reaksiyon verdiğini belirtmektedir. Komisyon ayrıca gelişme çağındaki çocukların ve gençlerin geçimlerini kazanmak için çalışmak zorunda kalmaları durumunda normal gelişmeden mahrum kaldıklarına, çocukların aile, arkadaş, içinde buldukları toplumsal çevrenin diğer birimleri ile ilişki kurabilmek ve bunları geliştirebilmek için zamana ihtiyaçları olduğuna, oynamak, çevresindeki dünyayı keşfetmek ve tanımak, eylemek ve dinlemek için olanaklara sahip olmalarına dikkat

çekmektedir. Oysa çalışmaları halinde çocukların bu olanaklara sahip olamadıkları veya kırılğan, geçici bir süreç içinde bu olanakları kullanabildikleri belirtilmektedir (KOM(91)543). Komisyon bu önerisinde çalışanlarla ilgili daha önceki düzenlemelerde her ne kadar işyeri sağlığı ve güvenliğiyle ilgili koşullar belirlenmiş olsa da bunlar içinde özel olarak çocuk ve genç çalışanlar için özel şartlar bulunmadığına dikkat çekerek bu yasal boşluğun doldurulması gerektiğinin altını çizmektedir. Komisyonun bu önerisinden sonra Avrupa Konseyi'nin (94/33/EG) çocuk işçiler ve genç çalışanların iş yeri güvenliği ve sağlıklarıyla ilgili düzenlemesi AB'nin bu konudaki temel metinlerinden bir olarak karara bağlanmıştır.

Avrupa Konseyi'nin 1994 (94/33/EG) tarihli genç çalışanların korunmasıyla ilgili kararında 15 yaşın altında ve zorunlu okul çağında olanlar çocuk; 18 yaş altı tüm kişiler genç insan; en az 15 yaşında, ancak 18 yaşın altında olan ve zorunlu okul çağında olmayan kişiler ise genç olarak tanımlanmaktadır. Konseyin genç işçilerin korunmasıyla ilgili kararında (94/33/EG) üye ülkelerin çocuk işçiliğinin yasaklanması için gerekli önlemleri alacakları, çalışma yaşının zorunlu okul bitirme ve hiçbir koşulda 15 yaşın altında olmamasını sağlayacakları belirtilmektedir. Ayrıca üye ülkelerin, ülkelerindeki işverenlerin çalışma koşullarını çocuk işçilere uygun biçimde düzenlemeleri için sorumluluk taşıdıkları vurgulanmaktadır.

Konsey'in ilgili düzenlemesinin işverenin görevleri bölümünde işverenin genç çalışanları etkileyebilecek tehlikeleri; işyerinin donanımı ve düzenlenmesi, fiziksel, kimyasal ve biyolojik etkilerin tipi, seviyesi ve süresi, çalışma araçlarının (maddeler, makineler, aletler v.b.) seçimi ve kullanımı, işin akışı ve çalışmanın örgütlenişinin şekillendirilmesi ve genç çalışanların eğitimi açısından hepsini dikkate alan bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu değerlendirme sonucunda çalışan çocukların güvenlikleri, bedensel ve ruhsal gelişimlerini engelleyecek bir tehlike içermesi durumunda belirli aralıklarla çocuk çalışanların sağlık durumlarının ücretsiz değerlendirilmesi ve gözlenmesi sağlanmalıdır. Bu ücretsiz sağlık değerlendirmesi ve denetimi üye ülkelerin sağlık sistemlerinin bir parçası halinde olmalıdır.

Konsey kararına göre işveren genç çalışanlarını karşılaşılabilecekleri olası tehlikeler ve bunlara ilişkin önlemler ile güvenlikleri ve sağlıklarıyla ilgili alınmış diğer önlemler konusunda eğitmek zorundadır. Aynı şekilde işveren çalışan çocukların yasal temsilcilerini işyerindeki tehlikeler, çocukların güvenliği ve sağlıklarıyla ilgili önlemler konusunda bilgilendirmek ve eğitmek zorundadır.

Konsey kararına göre üye ülkeler meslek eğitimi ve staj gören çocuklar için çalışma saatlerini günde sekiz saat, haftada 40 saat, okul ve ders döneminde çalışan çocuklar için günde iki, haftada en çok 12 saat olmak üzere düzenlemek zorundadırlar. Günlük çalışma süresi kesinlikle yedi saati geçmemeli, ancak zorunlu okul dönemini tamamlamış 15 yaşındaki çocuklarda ve okul tatillerinde sadece bir haftayla sınırlı kalmak üzere günde sekiz, haftada 40 saate yükseltilebilir.

Konsey kararının 16. maddesinde söz konusu düzenlemelerin üye ülkelerde çalışan gençlerin korunmasında herhangi bir geriye gidişe yol açmaması vurgulanmakta, 17. maddede ise üye ülkelerin 1996 Haziran'ına kadar gerekli yasal ve idari düzenlemeleri yapmak zorunda oldukları belirtilmektedir. Konsey kararında ayrıca bu düzenlemenin üye ülkeler tarafından üstlenilmesi ve uygulanması konusunda Komisyon'un Konsey'e, Parlamento'ya ve Ekonomik ve Sosyal Konsey'e rapor vereceği belirtilmektedir.

Avrupa Komisyonu'nun (KOM/2004/0105) Konsey Kararı'nın üye ülkelerde uygulanmasına ilişkin raporunda İtalya'da işverenlerin koşulları yerine getirmek yerine çocuk işçi çalıştırmaktan kaçındıkları belirtilmektedir. Ayrıca İtalya'da kaçak çocuk işçi çalıştırma riskinin arttığına ve bunun da sıkı ve düzenli kontrolleri gerekli kıldığına dikkat çekilmektedir. Komisyonun raporuna göre İrlanda'da genç çalışanlar ekonomik bağımsızlıklarına ulaşmak için Konsey'in ilgili düzenlemesine gereken önemi göstermemektedirler. Rapora göre Portekiz'de çocuk işçiler aile gelirinin vazgeçilmez bir kısmını elde ettikleri için bu ülkede ilgili konsey kararının özellikle tarım sektöründe uygulanması sorunludur. Portekiz'de ayrıca yasal düzenlemeler ile bunların pratikte uygulanması arasında problemler oluşmuştur. Komisyon raporunda ayrıca Lüksemburg ve Fransa'ya karşı Avrupa Adalet Divanı önünde Konsey'in ilgili kararı için belirlenen süreler içinde gerekli adımları atmadıkları gerekçesiyle dava açıldığı belirtilmektedir. Görüldüğü gibi Konsey'in 94/33/EG kararı normlar hiyerarşisi bakımından üye ülkelerin ulusal hukuklarının üzerinde yer almakta ve onların bu karara uygun olarak değiştirilmesini gerektirmektedir. Diğer bir anlatımla AB, üye ülkelerin iş sağlığı ve güvenliği mevzuatlarını bir taraftan birbirine benzetirken, aynı zamanda ilgili alanda Birlik düzeyinde asgari koşulları belirlemektedir. Bu çerçevede AB düzeyinde her yaş grubundaki çalışanların iş sağlığı ve güvenliği konusunda faaliyet yürüten bir organ oluşturulmuştur.

Avrupa Birliği İş Sağlığı ve Güvenliği Ajansı

Avrupa Birliği İş Sağlığı ve Güvenliği Ajansı (ABİSGA, *European Agency for Safety and Health at Work (OSHA-EU)*, osha.europa.eu) 1994 yılında kurulmuş

ve İspanya'nın Bilbao kentinde yerleşiktir. ABİSGA'ya göre AB'de demografik değişim, ekonomik kriz, yeni çalışma alanları ve biçimleriyle ortaya çıkan yeni riskler çalışma yaşamını etkilemektedir. Ajansa göre AB'nde yılda yaklaşık 167 bin ölüm vakası iş kazaları ve meslek hastalıklarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca çalışma yaşamındaki yaklaşık 20 milyon AB yurttaşı işlerinden kaynaklanan bir sağlık problemi yaşamaktadırlar. ABİSGA bu rakamların maliyetinin işveren, çalışan ve üye ülkeler için ağır olduğunu ve bu bağlamda iş sağlığı ve güvenliği için harcanan paraların "boşuna" harcanmış masraflar değil, ekonomik durgunluk döneminde önemli bir yatırım unsuru olarak görülmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Bu yaklaşım daha önce ekonomik kaygıları temel alan bakış açısıyla soruna yaklaştığı için eleştirilen ILO'yla benzerlik göstermekte ve aynı bağlamda sorgulanmayı hak etmektedir.

ABİSGA Konsey'in 94/33/EG kararı kapsamında genç çalışanlar için özel faaliyetler yürütmektedir. Bu faaliyetler genç çalışanlar, işverenler, yöneticiler, denetim elemanları ve genç çalışanların ailelerine yöneliktir. ABİSGA'nın genç çalışanlara ilişkin (OSHA-EU, 2006) faaliyetlerinde sağlık, koruma ve güvenlikle ilgili bilgi ve uyarıların gereksiz, aptalca ve sıkıcı kurallar olmadığı, aksine bunların güvenli çalışma, sağlıklı kalma, gelecekte sağlıklı bir yaşam sürmesiyle ilgili olduğu belirtilmektedir. Ajansa göre her işveren veya yönetici kendisine bağlı genç çalışanı korumak için hukuksal ve moral sorumluluğa sahiptir. İşveren veya yöneticiler işyerindeki güvenlik ve sağlıkla ilgili tehlikeleri tanımlamak, riskleri değerlendirmek ve önleyici önlemler almak zorundadır. İşyerinde gerçekleşen kazaların çoğu risklerin doğru değerlendirilmemesi ve onları önleyecek ve azaltacak önlemlerin alınmamasından kaynaklanmaktadır. Ajans genç çalışanlar için "gürültü, tehlikeli-zehirli maddelerle temas, yük kaldırma ve taşıma, ekran önünde gün boyu oturma, iş arkadaşları ve patronun azarlama ve aşağılamalarını" temel problemler olarak tanımlanmaktadır. Çocuk işçilerin iş arkadaşları, patronları ve hatta ebeveynleri tarafından azarlanmaları, aşağılanmaları Avrupa Gözden Geçirilmiş Sosyal Şartı'nın 26. maddesinde belirtilen "onurlu çalışma hakkı"yla ilişkilendirilebilir. Makalenin ilerleyen bölümlerinde etrafıca ele alınacak olan Türkiye'nin ulusal mevzuatında bu konunun yer almadığına geçerken dikkat çekmek gerekir.

Ajansın genç çalışanlara doğrudan hitap ederek sahip oldukları haklar açıklamaktadır. Bu kapsamda "işyerinde hangi tehlikelerle karşılaşabileceğini, kendini nasıl koruyacağını, bir kaza anında ve acil durumda ne yapması gerektiğini bilmek; ücretsiz olarak işle ilgili özel bilgi edinme, uyarıları öğrenme ve eğitim; ücretsiz gerekli koruma malzemeleri ve donanımları edinme; işyerinde güvensiz iş akışı ve çalışma koşullarına ilişkin sorular sorma ve güvenlik sorularında işveren tarafından görüşlerinin alınması yoluyla katılma" haklarına

sahip oldukları vurgulanmaktadır (OSHA-EU, 2006). Ayrıca genç çalışanların yaptıkları işin herhangi bir parçası veya aşamasında güvenlikle ilgili kaygıları veya düşünceleri olması durumunda bu kaygı ve düşüncelerini üstlerine bildirme hakları ve sorumlulukları bulunduğu belirtilmektedir. Tehlikeli bir işi şefleri onlardan istediği veya başkaları o işi yaptığı için yapmak zorunda olmadıkları doğrudan çalışan gençler hedef alınarak ifade edilmekte ve güvenli olmayan bir işi ret etme hakları olduğu vurgulanmaktadır. Ajans ayrıca çalışan gençlere nereden koruma alacaklarını açıklamakta, bu çerçevede işverenler başta olmak üzere, güvenlikten sorumlu kişi veya sendika temsilcisiyle, işyerindeki doktor, hemşire ve diğer sağlık personeliyle görüşülmesi, doktora gidilmesi durumunda hangi işte çalışıldığının söylenmesi, anne-babayla, eğer okula devam ediliyorsa öğretmenler veya staj sorumlusuyla veya güvenilen bir büyükle konuşulması, gerekli olduğu durumda yetkili makamlara şikayette bulunulmasına” işaret etmektedir (OSHA-EU, 2006). Ajansın genç çalışanlara birer aktif özne olarak yönelerek haklarını vurgulaması, gerektiğinde şikayette bulunmalarını önermesi Türkiye’de uygulanmayan ve önemseyen bir boyuttur.

ABİSGA’ya (OSHA-EU, 2016a) göre işverenler genç çalışanlara ancak onların yerine getirebileceği işler vermek, uygun bir denetim ve gözetim sağlamak, onlar için özel koruma önlemleri almakla yükümlüdürler. Gençleri fiziksel ve psikolojik bakımdan ışın, ısı, gürültü ve sallantıdan kaynaklanan sağlık risklerinin bulunduğu, deneyim, meslek eğitimi ve tehlike bilinci eksikliğinden kaynaklanabilecek kaza durumlarında çalıştırılmamalıdır. Ajansa (OSHA-EU, 2016a) iyi bir denetim genç çalışanların çalışmalarının daha objektif ölçülüp değerlendirilmesini mümkün kılarken aynı zamanda “iyi bir işveren” olarak edindikleri saygınlık onlara kaliteli genç çalışanların gelmesini sağlayacaktır. İşveren genç çalışanların yapmaması gereken işleri, kullanmasının zorunlu ve yasak olduğu teçhizatları, makineleri açıkça belirtmek zorundadır. İşyerinde mobbing ve cinsel tacizleri önlemek, engelli veya özel durumları olan gençlerin ihtiyaçlarını dikkate almak, ebeveynleri tehlike ve önlemler konusunda bilgilendirmek, meslek eğitimi merkezleriyle iletişim içinde olmak, işçi temsilcileriyle işbirliği ve danışma içinde olmak zorundadırlar. İşverenler genç çalışanlara çalışmaya başlamadan önce iş sağlığı ve güvenliği konusunda gerekli eğitimi vermek mecburiyetindedirler. Bu eğitimlerde onların yaptıkları işle ilgili özel tehlike ve riskler, işyerinde sık karşılaşılan kazalar, kendi kendini koruma önlemleri, herhangi bir tehlikeyle karşılaştıkları zaman neler yapmaları gerektiği, kime danışacakları, yardım isteyecekleri ve iş sağlığı ve güvenliği konusunda işverenle ortak çalışma sorumlulukları oldukları öğretilmek zorundadır. İşverenler ayrıca iş sağlığı ve güvenliği konusunda örnek olmalı, gerekli önlemleri kendileri uygulamalı, iş sağlığı ve güvenliğine aykırı, tehlike

oluşturan eylem ve noksanlara karşı durmalı ve kabul etmediklerini açıkça göstermelidirler.

ABİSGA'ya (OSHA-EU, 2016b) göre iş güvenliği uzmanları genç çalışanlara güvenlik kurallarının uygulanmasını göstermek, gerektiğinde tekrarlarını yaptırmak, bireysel yetenek ve beceriye uygun ödevler verip bu becerilerin öğrenilip güvenli bir biçimde yerine getirilmesini sağlamak, güvenlikle ilgili önlemlerin doğru anlaşılıp uygulandığını denetlemelidirler. Genç çalışanların katılımlarını sağlamak, onlara önerilerde bulunmak, kendilerinin bulunmadığı ve şüpheli durumlarda genç çalışanların ne yapacaklarını, nereden yardım alacaklarını açıklamak ve onları bu konuda eğitmek, acil yardım önlemlerini öğrenme ve uygulamalarını sağlamak, genç çalışanları motive etmek, denetlemek, gözetlemek, gerektiğinde disipline etmek” zorundadırlar. Ajansa göre iş sağlığı uzmanları genç çalışanların yapmak zorunda oldukları işi bilmedikleri, ne olduğundan emin olmadıkları durumda “hayır” demeleri gerektiğini onlara öğretmeli, onları güvenlik ve sağlık konularında katılıma, görüşlerini bildirmeye cesaretlendirmeli, genç çalışanların büyüklerin veya işverenin “gözüne girme hevesini” doğru biçimde yönlendirmelidirler.

ABİSGA'nın (OSHA-EU, 2016c) çocukları çalışan anne-babalar için yaptığı çalışmalarda onların çocuklarıyla çalışabileceği işler konusunda konuşmalarına, yerine getirecekleri işler hakkında bilgi sahibi olmalarına, çocuklarını işyerinde kullanacakları donanım, alacakları eğitim, yapacakları iş konusunda utanmadan, çekinmeden soru sormaları ve bilgi edinmeleri yönünde eğitmelerine ve cesaretlendirmelerine vurgu yapılmaktadır. Ebeveynlerin düzenli olarak çocuklarıyla işleri hakkında konuşmalarına, onları işyerindeki sorunlar, güvenlik ve sağlık problemleri konusunda konuşmaya cesaretlendirmelerine işaret edilmektedir. Ajansa göre anne-babalar işverenle güvenlik ve sağlıkla ilgili önlemler ve eğitimler hakkında konuşmalı, çocuklarını soru sorma, yardım arama ve isteme konusunda cesaretlendirmelidirler. Ebeveynler çocuklarının işyerinde işyeri doktoru, sağlık görevlisi, güvenlik uzmanı ile iletişim kurmasını, konuşmasını, doktora gitmek zorunda ise mutlaka ona çalıştığı işi söylemesi gerektiğini söylemelidirler. Çocuklarını sendika ve işyeri temsilcisiyle iletişim kurması konusunda cesaretlendirilmeli, çocukların devam ettiği okullarda tehlike ve risklere karşı etkinlikler yapılması, eğitim verilmesi yönünde talepte bulunmalı, diğer velilerle konu hakkında konuşmalı, varsa kendi işyerlerinde genç çalışanların güvenlikleriyle ilgili neler yapıldığını araştırmalı, bilgi sahibi olmalıdırlar. Ayrıca anne-babalara çocuklarına çalışmanın oyun olmadığını öğretmeleri önerilmektedir.

AB'nin işyeri güvenliği ve sağlığı konusunda genç çalışanların kendileri başta

olmak üzere işveren, denetim elemanı, genç çalışanların aileleri için ayrı yarı çalışmalar yapması, haklarını ve sorumluluklarını sıralaması kuşkusuz küçümsenmemesi gereken bir çalışmadır. Ancak önemli olan çocuklara çalışmanın oyun olmadığını öğretmek değil, bizzat çocukları çalışmaya zorlayan ekonomik ve sosyal koşulların ortadan kaldırılmasıdır. AB tercih ettiği ve izlediği neoliberal ekonomik politikalarla çocukları çalışmaya zorlayan koşulların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Önce çocukları çalışmaya zorlamak, sonra da onları çalışma koşullarında korumaya çalışmak kendi içinde çelişkilidir.

ABİSGA (OSHA-EU, 2013) 2014-2020 yılları için hazırladığı strateji programında iş sağlığı ve güvenliğini başta eğitim olmak üzere diğer politik alanlara içerilmesini, ilkokuldan başlayarak okullarda bir ders olarak verilmesini amaçlamaktadır. Strateji programında, AB ülkelerinde gençler arasındaki yüksek işsizliğin onları iş sağlığı ve güvenliğine yeterince önem vermeyen ortamlarda çalışmaya zorlayan bir etken olduğu belirtilmektedir. Programa göre iş sağlığı ve güvenliği alanında AB içinde işletmelerin % 90'ından fazlasını oluşturan, bunlar arasında da 1-9 kişi çalıştıran küçük boy işletmeler en problemlilerdir. Bu işletmeler rekabet edebilmek için bir taraftan iş sağlığı ve güvenliği alanında yeterli yatırım yapmaktan kaçınılmaktadır. Diğer taraftan bu işletmelere iş sağlığı ve güvenliği bakımından denetlemek amacıyla ulaşmak oldukça zordur. Bu nedenle ABİSGA bu tür işletmeler için online- interaktif işyeri risk değerlendirmesi yapabilecek bir yazılım programını 2010 yılından itibaren uygulamaya koymuş ve strateji programında bu programı geliştirmeyi ve yaygınlaştırmayı amaçlamaktadır. AB'nin genç çalışanlar için hazırladığı iş sağlığı ve güvenliği mevzuatı ve ilgili organın çalışmaları görece ileri bir aşamaya işaret etmekle birlikte izlediği ekonomik politikalar bunların uygulanmasını güçleştirmektedir. AB'nin kendisi de gençler arasındaki işsizliğe dikkat çekerek bu çelişkiyi bir bakıma itiraf etmektedir. Türkiye iş sağlığı ve güvenliği alanında ulusal mevzuatını AB ile uyumlaştırmaya çalışmaktadır. Bu noktada ulusal mevzuata bakmak ve sonrasında kıyaslama yapmak uygun olacaktır.

Ulusal Mevzuat ve Uygulama

Türkiye'nin ulusal mevzuatında konuyla ilgili en önemli düzenleme kuşkusuz ki Anayasa'nın 50. maddesidir. Buna göre , "kimse, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz" ve çocuklar, kadınlar, bedensel ve ruhsal engeli olanlar çalışma koşulları bağlamında korunmak zorundadırlar. Söz konusu maddede ayrıca çalışanların dinlenme haklarına yer verilmektedir.

Türkiye'de çalışan çocuklarla ilgili ulusal mevzuatın önemli unsurlarından bir

diğeri kuşkusuz 2003 tarihli 4857 sayılı İş Kanunu'dur. Bu kanunun 71. maddesine göre 15 yaşını doldurmamış çocukların çalıştırılması yasaktır. Ancak, "14 yaşını doldurmuş ve ilköğretimi tamamlamış olan çocuklar, bedensel, zihinsel ve ahlaki gelişmelerine ve eğitime devam edenlerin okullarına devamına engel olmayacak hafif işlerde" çalıştırılabilirler. Yasaya göre "çocuğun gördüğü iş onun okula gitmesine, mesleki eğitimin devamına engel" olmamalı, "onun derslerini düzenli bir şekilde izlemesine zarar" vermemelidir. Ayrıca "temel eğitimi tamamlamış ve okula gitmeyen çocukların çalışma saatleri günde yedi ve haftada 35 saatten fazla olmamalıdır. Ancak 15 yaşını tamamlamış çocuklar günde sekiz haftada 40 saate kadar çalıştırılabilirler. Yasada bu sınırlamalar öngörülmüşken çalışan çocuklarla ilgili istatistiklere bakıldığında iş yasasının bu bağlamda açıkça ihlal edildiği görülmektedir. Konuyla ilgili yapılan çalışmalarda (Günöz, 2007: 46) çocuk işçiler içinde haftada 40 saatten az çalışan çocukların oranı % 47,9, 40 saatten fazla çalışanların oranı ise % 52.1 olarak verilmektedir. Aynı çalışmada çocuk işçilerin 16,6'sının 40-47, % 14,4'ünün 48-55, % 9,8'inin 58-63, % 11,3'ünün ise 64 ve daha fazla saat çalıştığı ileri sürülmektedir. Çalışmanın bulgularına göre sanayi kesiminde çalışan toplam 356 bin çocuktan 314 bini haftada 40-64 üzeri saatler arasında, ticaret kesiminde çalışan toplam 167 bin çocuktan 139 bini, hizmetler sektöründe çalışan toplam 170 bin çocuktan ise 137 bini haftada 40 ile 64 ve üstü saatler arasında çalışmaktadır. Kısaca ekonominin üç sektöründe de çocuk işçilerin büyük bir kısmı haftada 40 saat ve üstünde çalışmak zorundadırlar.

İş Kanunu'nun (İK) 87. maddesinde "14 yaşından 18 yaşına kadar (18 dahil) çocuk ve genç işçilerin işe alınmalarından önce işyeri hekimi, Sosyal Sigortalar Kurumu, sağlık ocağı, hükümet veya belediye hekimlerine muayene ettirilerek işin niteliğine ve şartlarına göre vücut yapılarının dayanaklı olduğunun raporla" belirtilmesi ve sağlık muayenesinin 18 yaşını dolduruncaya kadar altı ayda bir tekrar ettirilerek çalışmaya devamlarında bir sakınca olup olmadığının kontrol ettirilmesi ve raporların işyerinde saklanarak yetkili memurların isteği üzerine" gösterilmesinin zorunlu olduğu belirtilmektedir.

Aynı yasanın 85. maddesinde "16 yaşını doldurmamış genç işçiler ve çocuklar ile çalıştığı işle ilgili mesleki eğitim almamış" işçilerin ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmayacakları belirtilmektedir. Yasaya göre hangi işlerin ağır ve tehlikeli işlerden sayılacağı, kadınlarla 16 yaşını doldurmuş fakat 18 yaşını bitirmemiş genç işçilerin hangi çeşit ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılabilecekleri Sağlık Bakanlığı'nın görüşü alınarak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca hazırlanan bir yönetmelikle belirlenmelidir. İK'nın bu maddeleri 2012 tarihli, 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile yürürlükten kaldırılarak yerine yeni düzenlemeler getirilmiştir. 6331 sayılı kanunun 3. maddesinde genç

çalışan “onbeş yaşını bitirmiş ancak onsekiz yaşını doldurmamış çalışan” olarak tanımlanmaktadır. İK’nın 87. maddesi ile kıyaslandığında 6331 sayılı yasanın genç çalışanlar grubunu 16-18 yaşları ile daralttığı görülmektedir. Bu değişiklik iyimser bakış açısıyla yaklaşıldığında 14 ve 15 yaş grubu çocukların çalışma ilişkileri dışında tutulması olarak yorumlanabilir. Ancak gerçek durum 14-15 yaş ve altı çocukların da 16-18 yaş grubundakiler gibi giderek daha fazla sayıda çalışma yaşamında yer aldıklarını göstermektedir. Nitekim İşçi Sağlığı ve Güvenliği Meclisi’nin (2017) verilerine göre 2016 yılında iş kazalarında 14 yaş ve altı 18 çocuk, 15-17 yaş grubunda ise 11 çocuk hayatını kaybetmiştir.

Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik

İş Yasası’nın 85. maddesine dayanarak hazırlanan, 2004 yılında 25425 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik’in 4. maddesinde çalışma ilişkileri içinde yer alacak çocuk ve gençler tanımlanmaktadır. Buna göre; Çocuk işçi, 14 yaşını ve ilkokulu tamamlamış, ancak 15 yaşını doldurmamış çocukları anlatmaktadır. Genç işçi ise 15 yaşını tamamlamış, ancak 18 yaşını bitirmemiş çocukları tanımlamaktadır. Bu “genç işçi” tanımı yukarıda değinildiği gibi 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile birlikte “genç çalışan” a dönüştürülmüştür. Aynı yönetmelikte gençler ve çocuklarla ilgili hafif, ağır ve tehlikeli işler tanımlanmaktadır. Buna göre hafif iş, “yapısı ve niteliği gereği gerçekleştirilirken sahip olduğu koşullar itibarıyla çocukların sağlıklarına, gelişmelerine ve güvenliklerine zarar vermeyen, okula devam, meslek eğitimi ve diğer eğitim programlarına katılımını ve bunlardan yararlanmasını” engellemeyen işleri içermektedir. Yönetmeliğin 3 Nolu Ek’inde ise çocuk ve genç işçilerin çalıştırılmayacakları işler sıralanmaktadır. Bunlar arasında gece çalışmaları, maden ocakları ile kablo döşemesi, kanalizasyon ve tünel inşaatı gibi yer altında veya su altında yapılan işler, parlayıcı, patlayıcı, zararlı ve tehlikeli maddelerin toptan ve perakende satış işleri ile bu gibi maddelerin imali, işlenmesi, depolanması işleri ve bu maddelere maruz kalma ihtimali bulunan her türlü işler, gürültü ve/veya vibrasyonun yüksek olduğu ortamlarda yapılan işler, aşırı sıcak ve soğuk ortamda çalışma gerektiren işler ile sağlığa zararlı ve meslek hastalığına yol açan maddeler ile yapılan işler, fazla dikkat isteyen ve aralıksız ayakta durmayı gerektiren işler, parça başı ve prim sistemi ile ücret ödenen işler, eğitim, deney eksikliği güvenlik konusunda dikkat eksikliğine bağlı olarak gençlerin maruz kalabileceği kaçınılması veya fark edilmesi mümkün olmadığına inanılan iş kazası riski taşıyan işler yer almaktadır.

Ancak bu yönetmelik daha sonra 21 Şubat 2013 tarihli 28566 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik’le

değiştirilmiştir. Bu değişiklikle bir önceki yönetmelikte yer alan “ağır ve tehlikeli iş” tanımı yürürlükten kaldırılmıştır. Son yapılan değişiklikle “16 Yaşını Doldurmuş Fakat 18 Yaşını Bitirmemiş Genç İşçilerin Çalıştırılabilecekleri İşler” tanımlanırken bu yaş grubunun çalıştırılmayacağı işler belirtilmemiştir. Dolayısıyla 16 yaşını tamamlamış çocukların yasada belirtilmeyen işlerde çalıştırılmaları için açık kapı bırakılmıştır. Daha önemlisi yeni yönetmelik kendi içinde çelişkili bir nitelik taşımaktadır. Yönetmeliğin 2. maddesinde “ayrıca yaş kayıtlarına bağlı olarak müsaade edilen işlerden olsalar dahi aşırı sıcak ve soğuk ortamda çalışma gerektiren işlerde 18 yaşını doldurmayan işçilerin” çalıştırılmayacağı belirtilirken, bu yaş grubundaki çocuk ve genç işçilerin çalıştırılabilecekleri işler arasında “toprağın pişirilmesi suretiyle imal olunan kiremit, tuğla, ateş tuğlası işleri ile boru, pota, künk ve benzeri inşaat ve mimari malzeme işleri” sayılmaktadır. Oysa bu işler hem gürültü, hem sıcaklık, hem de toz içeren çalışma biçimleri olması nedeniyle yönetmeliğin 2. maddesiyle açık biçimde çalışmaktadırlar.

Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik’in 12. maddesinde işverenlerin İş Sözleşmesi ve Belge Yükümlülüğü kapsamındaki yükümlülükleri sıralanmaktadır. Buna göre işveren: “Çocuk ve genç işçinin velisi veya vasisine, çocuk ve genç işçinin çalıştırılacağı iş, karşılaşılabileceği riskler ve alınan önlemler hakkında bilgi verir, okula devam eden çocuk ve genç işçiden çalıştırmaya başlamadan önce, öğrenci olduğuna dair belge ister ve bu belgeyi özlük dosyasında muhafaza” eder. İşveren ayrıca “çocuk ve genç işçinin velisi veya vasisi ile yazılı iş sözleşmesi yapmak” zorundadır. Yönetmeliğin 13. maddesinde İşverenin Eğitim ve Diğer Yükümlülükleri arasında işverenin “çocuk ve genç işçilere, çalıştırmaya başlamadan önce işyerindeki riskler, işe uyum ve kanuni hakları ile işin niteliğine göre gerekli iş başı eğitimleri” vermek zorunda olduğu belirtilmektedir. Oysa yapılan saha çalışmaları bu yönetmeliğin de uygulanmadığını göstermektedir. Örneğin, Çankırı Sanayi Sitesi’nde yapılan bir çalışmada (Akyan ve Atak, 2004: 140, 141, 143, 147) çalışan çocuklarla ilgili herhangi bir düzenli kayıt bulunmadığı için çalışan çocuk sayısı tam olarak verilememektedir. Aynı çalışmanın sonuçlarına göre çalışmaya katılan toplam 47 çocuğun % 76.6’sı işe girerken sağlık muayenesinden geçirilmediğini, % 87.2’si ise periyodik sağlık muayenesinin uygulanmadığını belirtmişlerdir. Çalışmaya katılan çocukların % 61’nin sosyal güvencesinin bulunmadığı, % 66’sının iş kazası geçirdiği elde edilen bulgular arasındadır. Çalışmayı gerçekleştiren araştırmacıların gözlemlerine göre sanayi kesiminde çalışan çocuklar yoğunlukla mobilyacılık, tornacılık, oto-boyacılığı, oto-tamirciliği ve oto-elektrikçiliği alanlarında çalışmakta ve bu işyerlerinde çocukların sağlığına zarar veren tiner ve boya gibi maddeler kullanılmaktadır. Ancak çalışmada bu

zararlı maddelere karşı herhangi bir önlem alınmadığı belirtilmektedir.

Türkiye’de henüz çocuk çalışanlar ve genç işçiler için özel olarak hazırlanmış bir iş sağlığı ve güvenliği yasası bulunmamaktadır. Ancak 2012 tarihli 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu aynı zamanda 15 yaşını bitirmiş, 18 yaşını doldurmamış genç çalışanlarla ilgili düzenlemeler içermektedir. Bu yasanın 4. maddesinde işverenin yükümlülükleri arasında risk değerlendirmesi yapma, çalışanlara görev verilirken onların sağlık ve güvenlik yönünden işe uygunluğunun göz önüne alınmasına işaret edilmektedir. Yasanın 13. maddesinde çalışanların “ciddi ve yakın tehlikenin önlenemez olduğu durumlarda” işyerini veya tehlikeli bölgeyi terk ederek işten kaçınabileceği, belirlenen güvenli yere gidebileceği ve bu hareketlerinden dolayı haklarının kısıtlanamayacağı belirtilmektedir. Yasaya göre işverenler çalışanları işyerindeki riskler, önleyici ve koruyucu tedbirler ile hak ve görevleri alanında bilgilendirmek zorundadır. Ayrıca iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili konularda çalışanların görüşlerinin alınması, öneri sunma hakkının tanınması, bu alandaki görüşmelere katılımlarının sağlanmasına yer verilmektedir. Yasaya göre çalışanların işveren tarafından verilen eğitim ve talimatlar doğrultusunda yükümlülükleri bulunmaktadır. Yasa çalışanlarla ilgili söylenmesi gereken bütün sözleri “işveren ile çalışanların görev, yetki ve yükümlülükleri” başlığı altında vermekte ve özel olarak çalışanların hakları başlıklı bir bölüm içermemektedir. Böyle bir hitap ve ifade tarzının kuşkusuz çocuk ve genç çalışanlar açısından katılım, görüşlerini ve önerilerini iletme bakımından sorunlu olduğu ileri sürülebilir. Bu bağlamda özellikle genç çalışanlara birer özne olarak hitap eden ve onların niteliklerini dikkate alarak hazırlanmış bir iş sağlığı ve güvenliği yasasının oluşturulması önemlidir.

Ulusal mevzuatta çocuk çalışanlar ve genç işçilerle ilgili özel yasa ve düzenlemeler olmamakla birlikte iş sağlığı ve güvenliğiyle ilgili yönetmeliklerde genç çalışanlarla ilgili bazı hükümler bulunduğunu belirtmek gerekir. Çalışanların İş Sağlığı ve Güvenliği Eğitimlerinin Usul ve Esasları Hakkındaki Yönetmeliğin 7. maddesinde işyerinde çalışan onbeş yaşını bitirmiş, ancak 18 yaşını doldurmamış genç çalışanlar gibi “özel politika gerektiren grupların özellikleri dikkate alınarak gerekli eğitimlerin” verileceği belirtilmektedir. Daha önce de değinildiği gibi esas olarak onsekiz yaş altı her kişinin çocukluk kavramı içinde yer aldığı BM sözleşmelerinde yer almaktadır. Çocukların çalışma ilişkileri içinde yer alması zaten başlı başına bir sorun oluşturmaktadır. Nitekim söz konusu yönetmelik de bu duruma “özel politika gerektiren grup” tanımı ile göndermede bulunmaktadır. Bu bağlamda bakıldığında özel politika gerektiren gruplar için, yani çalışan çocuklar için başlı başına özel bir eğitim vermek ve onlar için özel programlar geliştirmek yerine diğer çalışanlar için hazırlanmış eğitimlerin içine ek olarak yerleştirmek bu grupların yeterli düzeyde güvence

altına alınmadığına işaret etmektedir.

İş Sağlığı ve Güvenliği Risk Değerlendirmesi Yönetmeliğinin 7. maddesinde, çalışanların işyerinde risk değerlendirmesi yapılırken gereksinim duydukları her aşamada sürece katılarak görüşlerinin alınmasının sağlanmasına yer verilmektedir. Oysa Türkiye’deki somut çalışma koşulları ve ilişkileri göz önüne alındığında bu katılım sürecinin çocuk çalışanlar bir yana, çalışanlar için bile uygulanmasının ne kadar sorunlu olduğu tahmin edilebilir. Ayrıca çocuk çalışanların büyüklerin dünyasında ne kadar ürkek ve çekinen olacağı, çalışmak zorunda kalan çocukların işini kaybetmemek için bütün koşullara boyun eğeceği açıktır. Kısaca, Türkiye’de çocuk işçiliğini teşvik eden koşulların ortadan kaldırılmasının sağlanmasına kadar çocuk çalışanların özne ve taraf olarak yer aldığı iş sağlığı ve güvenliği düzenlemelerine acilen ihtiyaç bulunmaktadır.

Eğitim-İstihdam Politikaları ve Çocuk İşçiler

AB’de olduğu gibi Türkiye’de de çocukların çalışmasıyla ilgili düzenlemeler esas olarak istihdam ve eğitim politikalarından doğrudan etkilenmektedir. Bu çerçevede ulusal istihdam stratejisinde eğitim ile istihdam arasındaki ilişkinin güçlendirilmesine yönelik izlenmesi tercih edilen politikalara bakıldığında meslek eğitiminin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Eğitim ve istihdam ilişkisini güçlendirmek için hazırlanan strateji belgesinde temel politika eksenleri içerisinde genel ve mesleki eğitimin kalitesi ve etkinliğinin artırılacağı belirtilerek, bu kapsam içinde mesleki ve teknik eğitim veren özel okulların desteklenmesi ve yenilerinin açılması amacıyla özel sektörün finansal olarak teşvik edileceğine dikkat çekilmektedir. Bu çerçevede mesleki eğitim okul ve kurumlarının işgücü piyasası ile işbirliği içinde eğitim yapmalarının sağlanacağı, meslek kuruluşları ve vakıfların eğitim kapasitesi oluşturma çalışmalarının destekleneceği, mesleki ve teknik eğitim okul ve kurumlarında yerel yönetimler ve sektör temsilcilerinin de yer alacağı yönetim modeli üzerinde çalışılacağı belirtilmektedir (UİS, 2016). Ulusal istihdam stratejinin bir bileşeni olan eğitim ve istihdam ilişkisinin güçlendirilmesi belgesine yukarıda değinilen unsurlar çerçevesinde bakıldığında eğitim çağındaki çocukların çalışma yaşamı içine katılımının artması yönünde bir etkide bulunacağı beklenebilir.

Çalışan çocuklarla ilgili diğer önemli bir politik alan Milli Eğitim Bakanlığı’nın (MEB) yetki ve sorumluluk alanında bulunan mesleki eğitim ve özel öğretim politikalarıdır. Bu kapsamda Milli Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair 6764 sayılı ve 02.12.2016 tarihli Kanun Hükmünde Kararname ile 1986 tarihli 3308 sayılı Mesleki Eğitim Kanunu

ile 2007 tarihli 5580 sayılı Özel Öğretim Kurumları kanunlarında önemli değişiklikler yapılmıştır. 6764 sayılı yasanın 38. maddesiyle 3308 sayılı Mesleki Eğitim Kanunu'nun 3. maddesinde yer alan tanımlara "eğitim birimi" ve "staj" tanımı eklenmiştir. Buna göre eğitim birimi; "öğrencilerin teorik ve beceri eğitimi, staj veya tamamlayıcı eğitim ile işletme personelinin eğitimi amacıyla işletmeler tarafından oluşturulan, gerekli araç, gereç ve donanıma sahip eğitim ortam", staj ise "öğrencilerin öğretim programlarıyla kazandırılması öngörülen mesleki bilgi, beceri, tutum ve davranışlarını geliştirmeleri, sektörü tanımaları, iş hayatına uyumları, gerçek üretim ve hizmet ortamında yetişmeleri amacıyla işletmede yaptıkları mesleki çalışma" olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlamalara bakıldığında gerek eğitim birimi, gerek staj kavramında eğitim ve çalışma ilişkisinin, dolayısıyla öğrenme ve çalışma alanlarının iç içe geçtiği görülmektedir. Nitekim staj tanımında yer alan "mesleki çalışma" kavramı da esasen bir çalışma ilişkisinin varlığına işaret etmektedir. Bu durum öğrencilerin işletmelerde sadece eğitim değil, aynı zamanda çalışma koşullarına bağımlı olacağını göstermektedir. Nitekim "sektörü tanımaları, iş hayatına uyum sağlamları, gerçek üretim ve hizmet ortamında yetişmeleri" ifadeleri açık biçimde eğitim-öğretimin çalışma yaşamının bir uzantısı haline getirildiğini göstermektedir.

6764 sayılı yasanın 48. maddesiyle 3308 sayılı Mesleki Eğitim Yasası'na eklenen geçici maddede stajın özendirilmesi ve ulusal istihdam stratejisinde öngörülen istihdam-eğitim işbirliğinin güçlendirilmesi için 2016-2017 eğitim ve öğretim yılı sonuna kadar öğrencilere ödenecek ücretin belirli bir kesiminin İşsizlik Sigortası Fonu'ndan devlet katkısı olarak ödeneceği ve bu düzenlemenin bakanlar kurulu yetkisiyle beş yıla kadar uzatılabileceği yer almaktadır. Devlet katkısı olarak ödenecek en büyük pay ise üçte iki ile 20'den az personel çalıştıran işletmelere verilmektedir. Aşağıda verilen rakamlarda da görüleceği gibi bu işletmeler iş kazalarının en çok yaşandığı işletmelerdir. Söz konusu yasanın 39. maddesiyle 3308 sayılı kanunun 10. maddesinde yer alan çırak olmak için 14 yaşını doldurmuş⁵, 19 yaşından gün almamış olmak ibaresi yürürlükten kaldırılmakta ve çırak olabilmek için en az ilköğretim okulu mezunu olmak koşulu da en az ortaokul veya imam-hatip ortaokulu mezunu olmak biçiminde değiştirilmektedir. Aynı yasanın 41. maddesine göre 10'dan az personel çalıştıran işletmeler de mesleki ve teknik eğitim okul ve kurumları öğrencilerine beceri eğitimi, staj ve tamamlayıcı eğitim yaptırabileceklerdir. 1986 tarihli 3308 sayılı Mesleki Eğitim Kanununun 18. maddesinde, 2011 tarihli 6111 Sayılı Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması İle Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve Diğer Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un 62. maddesiyle yapılan değişiklikle o tarihe

kadar “yirmi ve daha fazla personel çalıştıran işletmeler” yerine “on ve daha fazla çalıştıran işletmeler” mesleki ve teknik eğitim okul ve kurum öğrencilerine beceri eğitimi yaptırabilmektedir. Söz konusu yasa esasen kadın ve gençlerin istihdamını teşvik etmek amacını taşımaktadır ve verilen teşviklerin süresi 2020 yılına kadar uzatılmıştır. Fakat, bütüncül ve çocuk işgücünün iş sağlığı ve güvenliğini merkeze alan bir bakış açısıyla bakıldığında bu işletmelere söz konusu yetkinin verilmesi ve bu işletmelerde çalıştırılan çocuklara ödenecek ücretin üçte ikisinin İşsizlik Fonu’ndan devlet katkısı olarak ödenmesi açıkça bu işletmelerde çocukların çalıştırılmasını “teşvik” etmek anlamına gelmektedir. Oysa bilindiği gibi bu küçük işletmeler kayıt dışı istihdamın ve iş kazalarının en yoğun yaşandığı işletmelerdir.

6764 sayılı yasayla aynı zamanda 5580 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanununun 12. maddesine eklenen bir fıkra ile bu kanun kapsamında açılacak mesleki ve teknik Anadolu liselerinde üretim yapılabilmesi, üretilen mallardan elde edilecek gelirin okulun eğitim, öğretim ve yönetim hizmetlerinde kullanılabilmesi, üretimde görev alan öğrenci ve personele ödenecek paya ilişkin usul ve esasların ise yönetmelikle düzenleneceği belirtilmektedir. Oysa 5580 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanununun 12. maddesinde kurumların faaliyetlerini sadece kazanç sağlamak üzere düzenleyemeyeceklerine, ancak, Türk Millî Eğitiminin amaçları doğrultusunda eğitimin kalitesini yükseltmek, gelişmelerine fırsat ve imkân verecek yatırımlar ve hizmetler yapmak üzere gelir sağlayabileceklerine yer verilmektedir. Bu çerçevede bakıldığında, örneğin okul yönetimi hizmetlerinin eğitimin kalitesine ve öğrencilerin gelişmesine nasıl bir katkıda bulunacağı, ayrıca söz konusu hizmetin eğitim gören çocukların çalışmalarından elde edilen gelirden karşılanması sorgulanmaya muhtaçtır.

6764 sayılı yasayla getirilen değişikliklerin uygulamalı meslek eğitimi usta öğretici ve eğitici personel gözetim ve denetiminde işletmelerce sağlanan ortamlarda verilmesi bağlamında iş sağlığı ve güvenliği açısından sorunlu olduğu ileri sürülebilir. Nitekim, Mesleki Eğitim Merkezleri’ne (MEM)⁶ devam eden öğrencilerle yapılan çalışmalar bu merkezlerde öğrencilerin yasalarda belirlenen yükümlülüklerin aksi koşullarda çalıştırıldıklarını göstermektedir. Örneğin Edirne ve Hayrabolu MEM’lerde yapılan bir çalışmada⁷ çırakların % 11.4’ü haftada 7 gün çalıştığını, % 89’u ise günde 8 saatten fazla çalıştığını belirtmişlerdir (Tokuç v.d., 2009: 158). Aynı çalışmanın sonuçlarına göre çalışmaya katılan öğrencilerin % 42.1’i “çalıştıkları ortamda sağlığa zararlı olabilecek risklerin” bulunduğunu ifade etmişlerdir. Çırakların % 68.1’i gürültülü, % 33.1’i tozlu, 29.5’i ağır kokulu, % 29.1’i patlama ve yangın riski olan bir işyerinde çalıştığını belirttikten, % 30.3’ü çalışırken ağır yük taşıdığını ifade etmişlerdir. Oysa hem çocuk işçiler, hem de uygulamalı meslek eğitimi

ile ilgili mevzuatta çocukların bu tehlikelerden arındırılmış iş ortamlarında çalıştırılmaları ve eğitilmeleri öngörülmektedir. Bu bağlamda Türkiye’de hem yasal mevzuatın birbiriyle uyumlu ve bütünlüklü olması, hem de uygulanması ve denetlenmesi konusunda önemli eksiklik ve aksaklıklar olduğunun altını çizmek gerekir. Ayrıca dörder yıllık kademeli eğitim sistemiyle hem okula başlama yaşı, hem de ortaokulu bitirme yaşı öne çekildiği için çıraklığa başlama kriteri olarak getirilen ortaokul ve imam-hatip ortaokulunu bitirmiş olma koşulu çocukların daha 13 yaşında çalışma yaşamı koşulları içine atılması anlamına gelmektedir. Bu çerçevede bakıldığında çırak olarak eğitim görmeye başlamış çocukların uygulamalı eğitimlerinde daha 13 yaşında hafta yedi gün, günde sekiz saat çalışma koşullarına maruz kalması beklenebilir. Diğer taraftan tasarıda özel öğretim kurumlarının anadolu mesleki ve teknik liseler açması ve buralarda üretim yaparak elde edecekleri geliri okulun giderlerinde kullanmasının öngörülmesi ve özel sektörün bu türdeki okulların açılması için teşvik edilmesi bu okullara devam eden çocukların gelir getirecek biçimde çalıştırılmalarının önünü açma riski taşımaktadır. Bu bağlamda şimdiye kadar çırak olarak çalıştırılan çocuklar için geçerli olan “ucuz işgücü” algısının (Erder ve Lordoğlu, 1993: 60), mesleki ve teknik eğitim gören öğrencilere kadar genişleyeceği ileri sürülebilir.

Diğer taraftan tasarı 10’dan az personel çalıştıran işletmelerin de mesleki ve teknik eğitim öğrencilerine tamamlayıcı eğitim, beceri eğitimi ve staj yapabileceklerini öngörerek bu işletmelerde çocuk emeğinin sömürünse zemin hazırlamaktadır. AB’de olduğu gibi Türkiye’de de kayıt dışı istihdamın en yoğun, iş sağlığı ve güvenliği uygulaması ve denetiminin en sorunlu olduğu işletmeler küçük işletmelerdir. Nitekim resmi istatistiklere dayanarak hazırlanan iş kazaları raporlarına göre (Birleşik Metal-İş, 2016)) “her iki iş kazasından biri 1-9 kişi çalıştıran işyerlerinde” gerçekleşmektedir. Bu çalışmalarda “küçük işletmelerde kayıt dışı iş kazası oranı % 95 olarak verilirken, 10-49 işçi çalıştıran işyerlerinde ise her üç iş kazasından ikisinin” kayıt dışı olduğu belirtilmektedir. Mesleki eğitim içinde bulunan bilgisiz, becerisiz ve deneyimsiz öğrencilerin küçük işletmelere gönderilmesi bu çocukların emeklerinin tehlikeli ve kötü koşullarda karşılıksız olarak kullanılması ve iş kazaları ve hastalıklarına daha fazla maruz kalmaları anlamına gelmektedir.

Karşılaştırma ve Sonuç

Çocukların çalıştırılmasına ilişkin AB ve Türkiye mevzuatı işveren, çocuklar ve ebeveynler bakımından karşılaştırılabilir. İşverenlerle ilgili mevzuat bağlamında bakıldığında ABİSGA’nın içerdiği çocukları ve gençleri bilgilendirme, eğitme, iş güvenliği ve sağlığıyla ilgili risk analizi yapma, önlemler alma gibi temel

sorumlulukların Türkiye’de de yasal olarak işverene yüklendiği görülmektedir. Ancak bu sorumlulukların işverenler tarafından yerine getirilmediği, yasaların ihlal edildiği, bu ihlallerin cezasız kaldığı, gerekli denetim ve takibin yapılmadığı somut iş kazası örneklerinde görülmektedir⁸. Dolayısıyla işverenlerin çocuk veya genç çalışan grubunun özellikleri konusunda eğitilmeleri, denetlenmeleri ve caydırıcı yaptırımlara muhatap olmaları gerekmektedir.

AB mevzuatında çalışan gençlerin işyeri temsilcisi ve sendikalarla iletişim içinde olmalarına dikkat çekilmekte ve ailelerin bu konuda çocuklarını eğitmeleri ve cesaretlendirmeleri önerilmektedir. Bu bağlamda Türkiye ile bir kıyaslama yapıldığında genel olarak eğitimde egemen olan “itaat kültürü” ve “eti senin kemiği benim” anlayışının genç çalışanların işyeri temsilcisi ve sendika temsilcisi ile iletişim içinde olmalarını, sorunlarını, çözüm önerilerini onlarla paylaşmalarını olumsuz biçimde etkileyeceği açıktır. Diğer taraftan ekonomik güçlükler nedeniyle ailelerin işlerini kaybetmemeleri için çocuklarını sorgulamayan, talepkar olmayan davranışlar sergilemeye yönlendirmeleri beklenebilir. Ayrıca Türkiye’de genel olarak bir örgütlenme, sendikalaşma problemi yaşanırken genç çalışanların sendikalardan uzak kalmalarının ebeveynleri tarafından önerileceği açıktır. Bu bağlamda işverenlerin, iş sağlığı uzmanlarının, çalışan çocuklar ile ailelerinin eğitilmesi ve bilinçlendirilmesi gerekmektedir. ABİSGA’nın iş sağlığı ve güvenliğini başta eğitim-öğretim olmak üzere diğer politik alanların bir parçası haline getirme önerisi Türkiye’de de gerçekleştirilmelidir. İş sağlığı ve güvenliği sadece çalışma ilişkilerinin bir parçası ve bu çerçevede bir gider kalemi olarak görülmekten çıkarılmalı, bir tür “iş sağlığı ve güvenliği kültürü” oluşturulmalı ve geliştirilmelidir.

ABİSGA velilere, çocuklarının devam ettiği okullardan sağlık ve güvenlik konularında faaliyetler yapılması ve eğitimler verilmesi yönünde talepte bulunmalarını önermektedir. Türkiye’de ise Temmuz 2017’den itibaren okullarında içinde yer aldığı 50’den az çalışanı olan az tehlikeli sınıfta yer alan kurumlarda uygulanması öngörülen İş Sağlığı ve Güvenliği Yasası’nın uygulanması 2020 yılına ertelenmiştir. Ayrıca sayısal sınırlama bir yana, iş sağlığı ve güvenliği uzmanı personelin çalıştırılması ancak okul müfredatına içerilecek, öğrencileri okul sürecinde iş sağlığı ve güvenliği konusunda eğitecek, bilinçlendirecek, duyarlılık oluşturacak bir dersle tamamlandığı zaman yararlı olabilecektir. Eğitim süreci çerçevesinde bakıldığında ayrıca mevsimlik tarım işçiliği yapan ailelerin çocukları için bu konunun daha elzem olduğu açıktır. Bu çocukları çalışmaya zorlayan ekonomik ve toplumsal koşullar düzeltilinceye kadar kendilerine ve ailelerine karşılaştıkları kazalar, hastalıklar, riskler konusunda eğitim verilmesi ve uygulamalı çalışmalar yapılması gerekmektedir.

AB ile kıyaslandığında Türkiye mevzuatında en önemli eksiklik çalışmak zorunda olan çocukların hakların öznesi olan kişiler olarak görülmemeleri ve onları merkeze alan özel bir yasal düzenlemenin olmamasıdır. Bu bağlamda çalışma, sağlık, eğitim bakanlıkları arasında bir eşgüdüm sağlanarak çalışmak zorunda olan çocukların hakları yasal olarak tanımlanmalı ve başta çocuklar olmak üzere diğer bütün kesimler bu konuda eğitilmelidir. Çocuklara özellikle kendilerine söylenen her işi yapmak zorunda olmadıkları, gösterilen işi ret etme hakları olduğu öğretilmelidir. Ancak öncelikle ve ivedilikle Türkiye, AB ve dünyanın diğer bölgelerinde çocuklara çalışmak zorunda kalmayacakları, (ABİSGA'nın anne-babalara "çocuklarına çalışmanın oyun olmadığını" öğretme çağrısı yerine) oyun oynama, kendilerini her açıdan geliştirme olanağına sahip olacakları ekonomik ve toplumsal koşullar sağlanmalıdır.

Sonnotlar

¹ Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK), ev işlerini "hane halkı fertleri tarafından kendi evlerinde gerçekleştirilen ve ekonomik faaliyet tanımının dışında kalan" faaliyetler olarak tanımlanmaktadır. Bu işler çocuklar da dahil olmak üzere hane halkı fertleri tarafından ücretsiz olarak gerçekleştirilen evle ilgili işleri (hane halkı için alışveriş yapma, yemek pişirme, çamaşır yıkama, ütü yapma, küçük kardeşlere veya hanede bulunana hasta fertlere bakma, evi temizleme, hanede bulunan eşyaları onarma v.b.) kapsamaktadır (tuik.gov.tr).

² Liebel ve Saadi (2011: 335, 336) Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu'nu da (UNICEF) çocukları "ekonomik kalkınma potansiyeli olarak gören" yaklaşımlardan oluşan "ittifak"a katılmakla kendi güvenilirliğine gölge düşürmekle eleştirmektedirler. Yazarlar ILO'nun çalışan çocuklarla ilgili sözleşme ve kararlarının dünyanın birçok bölgesinde uygulamada çocukların aleyhine kullanıldığını ileri sürmektedirler. Meksika, Peru ve Kolombiya gibi Güney Amerika ülkelerinde sokakta yiyecek, değişik tatlı ve şekerleme satan çocukların polisler tarafından ILO'nun en kötü biçimde çocuk işçiliğinin önlenmesi sözleşmesine dayanarak toplandıklarını veya çocuklarını birlikte pazara götüren annelerin ebeveyn sorumluluğunu yerine getirmedikleri suçlamasından korunmak için çocuklarını gizlemek zorunda kaldıklarını örnek vakalar olarak vermektedirler.

³ Jean Baptist Colbert, Fransa'da XIV. Louis döneminde 1661-1683 yılları arasında maliye bakanlığı yapmış ve onun döneminde merkantilist politikalar içeren yasa ve uygulamalar en yetkin biçimiyle uygulanmıştır (Selik, 1974: 126).

⁴ Dörr (2004: 146) İngiltere'nin Almanya'dan farklı olarak çocuk ve kadın çalışanların durumunu eş zamanlı olarak ele aldığını ve ayrıca bir işveren olarak Robert Owen'in sosyalist düşüncelerinin ve kendi işyerinde çocukların çalışmasını yasaklamasının ülkede bu alanda yapılan düzenlemelerde etkili olduğunu ileri sürmektedir.

⁵ 3308 Sayılı Mesleki Eğitim Kanun'daki çırak olabilmek için asgari yaş sınırı 1997 tarihli

4306 sayılı zorunlu kesintisiz sekiz yıllık eğitimle 13 yaşından 14 yaşına yükseltilmiştir. Mecliste yasalaşmayı bekleyen bakanlar kurulu tasarısıyla bu madde ve buna bağlı olarak asgari yaş sınırı kaldırılmaktadır. Bu değişim okullaşma sürecinin dışında kalan çocuklar için olumsuz bir değişikliktir.

⁶ 3308 Sayılı Mesleki Eğitim Kanun'un 9. maddesine göre aday çırak; "ilköğretim okulunu bitirmiş olanlar, bir mesleğe hazırlık amacı ile çıraklık dönemine kadar işyerlerinde aday çırak olarak eğitilebilirler." Aynı yasanın 10. maddesine göre ise çırak olmak için; "14 yaşını doldurmuş, 19 yaşından gün almamış olmak, en az ilköğretim okulu mezunu olmak ve bünyesi ve sağlık durumu gireceği mesleğin gerektirdiği işleri yapmaya uygun olmak" olarak tanımlanmaktadır (sgk.gov.tr). Bu tanıma göre 14-18 yaş arası gençler çırak olarak çalışabilmektedirler. Diğer taraftan bu yaş grubundaki çalışanlar aynı zamanda 25425 sayılı Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik kapsamında kalmaktadırlar. Bu bağlamda her iki mevzuatın bu yaş grubuna ilişkin olmalarına dayanarak uyumlu ve birbiriyle çelişmemesi gerektiği açıktır.

⁷ Mayıs 2007 tarihinde Edirne ve Hayrabolu MEM'lerde yapılan çalışma bu merkezlere devam eden 254 kız ve erkek öğrenciyle yapılan anket çalışmasına dayanmaktadır. Çalışma esas olarak MEM'lere devam eden gençlerde sürekli kaygı durumu ve umutsuzluğun sosyo-demografik değişkenlerle ilişkisini ele almaktadır (Tokuç v.d. 2009).

⁸ Mart 2013'te ruhsatsız bir işyerinde, kayıt dışı olarak çalışan çocuk işçi Ahmet Yıldız daha hızlı çalışması amacıyla güvenlik mekanizması kapatılan pres makinesine sıkışarak hayatını kaybedince doktorlara önce trafik kazası geçirdiği söylenmiş, ancak doktorun ikna olmaması üzerine konu mahkemeye taşınmış, % 100 kusurlu bulunan işveren tutuklu yargılanırken çocuk işçinin ailesine para karşılığı uzlaşma teklif etmiş, bu teklif aile tarafından kabul edildiği halde tutukluğu devam etmiş, ancak bir sonraki mahkemede serbest bırakılarak "taksirler adam öldürmek" suçundan beş yıllık hapis cezası önce iyi hal indirimine dayanarak azaltılmış, sonra para cezasına çevrilmiş ve bunu da 24 taksitte ödemesi kararlaştırılmıştır (İşçi Sağlığı ve Güvenliği Meclisi, 2017).

Kaynakça

AB Konseyi (94/33/EG) Kararı. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/PDF/?uri=CELEX:31994L0033&rid=1>. Son erişim tarihi, 27.04.2016.

Akyan M A ve Atak N (2004). Çankırı Sanayi Sitesinde Çalışan Çocuklar ve Çalışma Koşulları. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 57(53), 139-151. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/36/199/1616.pdf>. Son erişim tarihi, 16. 02. 2016.

Birleşik Metal-İş (2016). İş Cinayetleri ve Kayıtdışlık Raporu. http://birlesikmetal.org/basin/ba_2016/ba_2016-04-28_rapor.pdf. Son erişim tarihi, 4.05.2016.

Bönig J (2012). Zur Geschichte der Kinderarbeit in Deutschland und Europa. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 62 Jahrgang, 43/2012, 3-9. <http://www.bpb.de/apuz/146093/kinderarbeit>. Son erişim tarihi, 21.06.2016.

Demir F (2010). Çalışma Hayatında Çocukların Korunması, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, Özel Sayı, 2010, 547-577. <http://hukuk.deu.edu.tr/dosyalar/dergiler/dergimiz-12-ozel/2-ozel/1-fevzidemir.pdf>. Son erişim tarihi, 29. 09. 2017.

DiSK-AR (2015). Türkiye’de Çocuk İşçiliği Gerçeği Raporu-2015 <http://disk.org.tr/2015/04/disk-ar-turkiyede-cocuk-isciligi-gercegi-raporu-2015/>. Son erişim tarihi, 17.02.2016.

Dörr N (2004). 165 Jahre Einschraenkung der Kinderarbeit in Preussen: Ein Beitrag zum Beginn Sozialgesetzgebung in Deutschland. *Menschen RechtsMagazin*, Heft2/2004, 141-151. http://www.lehrer-wichert.de/uploads/seite_141_151.pdf. Son erişim tarihi, 07. 03. 2016.

Erder S ve Lordoğlu K (1993). *Geleneksel Çıraklıktan Çocuk Emeğine: Bir Alan Araştırması*. <http://www.fes-tuerkei.org/media/pdf/Publikationen%20Archiv/Ara%C5%9Ft%C4%B1rma%20Sonu%C3%A7lar%C4%B1/1993/Geleneksek%20%C3%87%C4%B1raklı%C4%B1ktan%20%C3%87ocuk%20Eme%C4%9Fine%20Bir%20Alan%20Ara%C5%9Ft%C4%B1rmas%C4%B1.pdf>. Son erişim tarihi, 12.05.2016.

Günöz M (2007). *Türkiye’de Çocuk İşçiliği Sorunu ve Çözüm Önerileri*. T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi. Ankara: 2007. [http://statik.iskur.gov.tr/tr/rapor_bulten/uzmanlik_tezleri/MUSTAFA%20G%C3%9CN%C3%96Z%20\(T%C3%9CRK%C4%B0YE%E2%80%99DE%20%C3%87OCUK%20%C4%B0%C5%9E%C3%87%C4%B0%C4%9E%C4%B0%20SORUNU%20VE%20%C3%87%C3%96Z%C3%9CM%20%C3%96NER%C4%B0.pdf](http://statik.iskur.gov.tr/tr/rapor_bulten/uzmanlik_tezleri/MUSTAFA%20G%C3%9CN%C3%96Z%20(T%C3%9CRK%C4%B0YE%E2%80%99DE%20%C3%87OCUK%20%C4%B0%C5%9E%C3%87%C4%B0%C4%9E%C4%B0%20SORUNU%20VE%20%C3%87%C3%96Z%C3%9CM%20%C3%96NER%C4%B0.pdf). Son erişim tarihi, 3. 02. 2016.

ILO 182 nolu En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliği’nin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi. http://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377311/lang--tr/index.htm. Son erişim tarihi, 9.02.2016.

ILO (2006). Das Ende der Kinderarbeit-zum Greifen nah. <http://www.ilo.int/public/german/standards/relm/ilc/ilc95/pdf/rep-i-b.pdf>. Son erişim tarihi, 21.06.2016.

ILO 138 NO’lu Asgari Yaş Sözleşmesi. http://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377287/lang--tr/index.htm. Son erişim tarihi, 9. 02. 2016.

İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu (İSGK) . <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6331.pdf>. Son erişim tarihi, 25. 09. 2017.

İşçi Sağlığı ve Güvenliği Meclisi (2017). 2016 yılında en az 1970 işçi yaşamını yitirdi.

http://www.guvenlicalisma.org/index.php?option=com_content&view=article&id=18379:2016-yilinda-en-az-1970-isci-yasamini-yitirdi&catid=149:is-cinayetleri-raporlari&Itemid=236. Son erişim tarihi, 25.09.2017.

Karatay A (2007). *Cumhuriyet Dönemi Korunmaya Muhtaç Çocuklara İlişkin Politikanın Oluşumu*. Marmara Üniv., Sos. Bil. Enst., Doktora Tezi. <http://www.manevisosyalhizmet.com/wp-content/uploads/2009/07/cumhuriyet-donemi-korunmaya-muhtac-cocuklara-iliskin-politikanin-olusumu.pdf>. Son erişim tarihi, 21.06.2016.

KOM (91/543). <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/PDF/?uri=CELEX:51991PC0543&rid=1>. Son erişim tarihi, 26.04.2016.

KOM (2004/0105). <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/?qid=1461673156471&uri=CELEX:52004DC0105>. Son erişim tarihi, 26.04.2016.

KOM (67/125/EWG). <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/PDF/?uri=CELEX:31967H0125&rid=2>. Son erişim tarihi, 26.04.2016.

Kuschnerreit J (2001). Handelspolitik gegen Kinderarbeit? Die begrenzte Wirksamkeit von Sozialklauseln. *IPG 3/2001*, 287-302. <http://library.fes.de/pdf-files/ipg/ipg-2001-3/artkuschnerreit.pdf>. Son erişim tarihi, 08.03.2016.

Liebel M ve Saadi I (2011). Kinderarbeit und ihre Ausrottung bleiben ein Mysterium. Anmerkungen zum Child Labour Report 2010 der Internationalen Arbeitsorganisation. *Diskurs Kindheits- und Jugendforschung*, Heft 3-2011, 333.337. <http://www.budrich-journals.de/index.php/diskurs/article/viewFile/5463/4603>. (Son erişim tarihi, 04.40.2016.

Marx K (2007). *Felsefenin Sefaleti*. Çev. Ahmet Kardam, Ankara: Sol Yayınları.

Mesleki Eğitim Kanunu (MEK). <http://mevzuat.meb.gov.tr/html/3.html>. Son erişim tarihi, 25.09.2017.

Onur B (2005). *Türkiye’de Çocukluğun Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi.

OSHA-EU (2006). Ihr Recht auf einen sicheren und gesunden Arbeitsplatz-Hinweise für jungen Menschen. <https://osha.europa.eu/de/tools-and-publications/publications/factsheets/65/view/>. Son erişim tarihi, 27. 04. 2016.

OSHA-EU (2013). Mehrjaeriges Strategieprogramm (MSP) 2014-2020. <https://osha.europa.eu/de/tools-and-publications/publications/corporate/eu-osha-multi-annual-strategic-programme-2014-2020/view>. Son erişim tarihi, 12.05.2016.

OSHA-EU (2016a). Sicherheit junger Arbeitnehmer-Hinweise für Arbeitgeber. <https://osha.europa.eu/de/tools-and-publications/publications/factsheets/61/view/>. Son erişim tarihi, 10.05.2016.

OSHA-EU (2016b). Sicherheit junger Arbeitnehmer-Hinweise für Aufsichtführende. <https://osha.europa.eu/de/tools-and-publications/publications/factsheets/62/view/>. Son erişim tarihi, 10.05.2016.

OSHA-EU (2016c). Sicherheit junger Arbeitnehmer- Hinweise für Eltern. <https://osha.europa.eu/de/tools-and-publications/publications/factsheets/63/view/>. Son erişim tarihi, 10.05.2016.

Özbek N (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet*. İstanbul: İletişim Yayınları.

ProNATS. <http://www.pronats.de/informationen/faqs/definition-von-kinderarbeit/>. Son erişim tarihi, 05.40.2016.

Selik M (1974). *100 Soruda İktisadi Doktrinler Tarihi*. 2. Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Tokuç B Evren SMH ve Ekuklu G. (2009). Edirne ve Hayrabolu Mesleki Eğitim Merkezi Öğrencilerinde Umutsuzluk ve Sürekli Kaygı Düzeyleri. *TAF Preventive Medicine Buletin*, 2009: 8(2), 155-160, <http://www.scopemed.org/fulltextpdf.php?mno=528>. Son erişim tarihi, 12.02. 2016.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2013). Çocuk İşgücü Anketleri Sonuçları 2012. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13659#>. Son erişim tarihi, 9.02. 2016.

UİS (Ulusal İstihdam Stratejisi) (2016). Eğitim ve İstihdam İlişkisinin Güçlendirilmesi. <http://www.uis.gov.tr/media/1382/e%C4%9Fitim-%C4%B0stihdam-%C4%B0li%C5%9Fkisinin-gue%C3%A7lendirilmesi-tpe.pdf>. Son erişim tarihi, 3. 05. 2016.

Yıldız A (2016). Türkiye'de Adaletin ve Çocuk İşçiliğinin Özeti. http://www.guvenlialisma.org/index.php?option=com_content&view=article&id=12274:ahmet-yildiz-turkiyede-adaletin-ve-cocuk-isciliginin-ozeti&catid=153:cocuk-iscilik&Itemid=242. Son erişim tarihi, 13.05.2016.

